

Tranziția la o Românie modernă de tip occidental¹

Cătălin Zamfir*

Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română

Abstract: After the fall of the communist regime, Romania was left in a state of major indecisions and lack of consensus regarding its own development and, even though plans for transition were coagulated, they were not put in place. Various social groups can be distinguishable as important actors in the first years after 1989. The transition from communism to capitalism involved major changes in economy and production, as well as in the social structure of Romania. Associated with these changes, the role of the state has been restructured and diminished. Using quantitative data available from national as well as European surveys, the argument of this study is that the lack of a consistent strategy of reform, coupled with a flagrant disregard of the social costs and effects of the structural change in 1989, set Romania on a difficult course and severely affected the everyday lives of Romanians. Poor economic performances, caused by the dismantling of industry and the lack of efficiency of agriculture, result in low wages, social inequalities and poverty. Further, these imbalances seem to have been disregarded in public policies and government strategies so far, as the role of the state as provider of welfare and improvements in quality of life shrank considerably in the transition period.

Keywords: *transition, strategies of transition, state, welfare, standard of living.*

Cuvinte-cheie: *tranziție, strategii ale tranziției, stat, bunăstare, standard de viață.*

1989 a deschis o nouă fază a Istoriei Românei. S-a închis experiența modelului comunist și s-au deschis noi oportunități. Acum, după 29 de ani, putem face o evaluare a experienței tranziției spre o nouă societate. Entuziasmul primelor zile ale lui '89 a făcut loc dificultăților problemelor complexe ale unei schimbări sociale de o profunzime unică în istorie.

Decembrie 16–22 1989: Revoluția română

Sfârșitul lui 1989: Situația socială devine din ce în ce mai tensionată. Se acumulează nemulțumirile. Un larg consens că nimic nu se poate schimba dacă nu cade Ceaușescu și întregul lui sistem. Dar Ceaușescu avea mijloace puternice de control. O schimbare

socială profundă devine presantă. Neputința produce resemnare. Dar resemnarea fixată de ani începe să facă loc frustrării colective care, în orice moment, poate exploda. Era nevoie doar de un eveniment, un semnal care să declanșeze explozia socială.

16 decembrie Timișoara. S-a descătușat o mobilizare colectivă: strada este ocupată. Ceaușescu nu era dispus să cedeze și a recurs la mijloace sângeroase de represiune. Au urmat câteva zile în care timișorenii s-au simțit singuri în fața teroarei dezlănțuite. Dar procesul început, oricât de violentă ar fi fost represiunea, nu putea să nu continue. Era de presupus că Ceaușescu va rezista. S-a instaurat în întreaga țară un sentiment de disperare.

21–22 decembrie: revoltă populară în București. Fricile individuale au făcut loc voinței colective de acțiune. Populația este în

* Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, București. E-mail: catalin.basarab@gmail.com.

stradă. Fuga lui Ceaușescu. Bucurie generală. Începe schimbarea.

Consensul Revoluției

Starea de spirit colectivă s-a cristalizat în jurul unui obiectiv imediat: eliminarea de la putere a lui Ceaușescu și a oamenilor lui, desființarea instrumentului politic al dictaturii comuniste, Partidul Comunist. Oamenii lui Ceaușescu au dispărut de la putere odată cu Ceaușescu. Nimeni nu se mai simțea amenințat de acest grup. Câțiva din conducerea PCR au fost arestați, dar nimeni nu considera că măsura ar fi fost importantă pentru asigurarea securității Revoluției. Singura instituție care era instrumentul menținerii sistemului comunist era Partidul Comunist cu cei mai mult de 3 milioane de membri. Unii au considerat că el ar trebui interzis prin lege. Dar cei mai mulți au făcut o observație de bun simț: Partidul Comunist *de facto* nu mai exista. Nimeni nu a cerut recunoașterea existenței lui. Unii au vrut să înființeze un partid sau altul de tip comunist, dar nu au reușit să obțină o susținere semnificativă.

Revoluția română nu a fost o luptă cu grupuri sociale care ar fi susținut vechiul regim. A fost o Revoluție de eliberare de Ceaușescu. Una dintre marile realizări ale regimului comunist a fost crearea unui foarte larg consens în jurul schimbării sistemului ceaușist și a sistemului comunist pe care 25 de ani acesta l-a promovat. O posibilă reformă a sistemului comunist era greu să mai fie luată în considerare. Momentul ei a avut un vârf în anii '60, dar s-a consumat în anii '70-'80. A devenit clară incapacitatea lui de a se reforma. Și mai ales competiția cu Occidentul fusese pierdută.

Cu excepția Partidului Comunist, toate instituțiile existente erau instituții ale unei societăți moderne, e drept cu o orientare imprimpată de sistemul comunist. Ele nu trebuiau distruse, ci restructurate în noul context. Revoluția nu a avut ca obiectiv distrugerea statului dezvoltat în perioada comunistă, ci reforma lui. Au apărut mai

multe partide politice, alegerile au fost bazate pe competiția electorală. Parlamentul își reia funcția sa normală.

Perioada postcomunistă: etape

Cele aproape trei decenii (1989–2018) de la Revoluția din Decembrie 1989 și până la centenarul Marii Uniri pot fi împărțite în **două perioade** (Stănescu, 2014):

- **Tranziția, 1989–2004**, de la o societate organizată după modelul comunist sovietic la o societate capitalistă, după modelul occidental. În această perioadă au fost realizate cele mai importante schimbări structurale politice, sociale și economice. 2004 este anul finalizării obiectivelor tranziției, mai ales a marilor privatizări; Comisia Europeană acordă României statutul de economie de piață funcțională; în acest an sunt îndeplinite cele două obiective ale proiectului extern al tranziției: aderarea la NATO (2004) și declanșarea procedurii de aderare la Uniunea Europeană, finalizată în 2007.

Tranziția poate fi împărțită la rândul său în **două faze**:

- Prima fază a tranziției dominată de privatizarea rapidă, predominant distructivă: 1990–2000
- **A doua fază este caracterizată de privatizarea marilor companii** care ocupă poziții strategice în economia românească; **ieșirea treptată din criza economică** a anilor '90, ajungându-se la nivelul lui 1989 în 2004: **2001–2004**.
- Consolidarea organizării societății românești în forma unei societăți capitaliste, ieșirea din subdezvoltare și integrarea României în Uniunea Europeană: 2005–2018

România în tranziție: 1989–2004

Obiectivele tranziției au fost realizate: schimbarea sistemului politic, de la cel centrat pe partidul comunist unic, la pluripartidism; parlamentul, eliberat de dictatura partidului unic, a devenit un spațiu legislativ al confruntării partidelor politice; se schimbă întregul sistem legislativ; s-au declanșat schimbări în toate sferele vieții sociale, în concordanță cu noul model de societate și mai ales orientate de asimilarea experienței occidentale. Schimbarea structurii sistemului politic s-a realizat rapid, în chiar 1990: apariția multor partide politice și alegeri parlamentare la care au participat toate partidele.

Schimbarea structurii socio-economice a țării a fost mult mai complexă, durând 15 ani: eliminarea rolului statului ca organizator al economiei și înlocuirea lui cu economia de piață. Întreprinderile „de stat” nu mai sunt integrate într-un sistem național al economiei socialiste, organizate și controlate de mecanisme ale statului, ci devin actori liberi pe piața economică. Dar obiectivul cel mai complex, cu efecte structurale puternice, a fost privatizarea întreprinderilor de stat. Privatizarea numărului imens de întreprinderi proprietate de stat s-a dovedit mult mai complicată decât s-a presupus inițial. Privatizarea capacităților productive de valoare urma să fie o privatizare *pentru dezvoltare*.

Strategia tranziției. Dilema: cum tăiem pisica?

Tranziția de la comunism la capitalism este un caz nou în istorie de *schimbare proiectată* a întregii societăți. Ea nu a reprezentat un proces spontan, ci a fost de la început orientat de o *strategie*, care a inclus un program de schimbare a societății, economiei și instituțiilor. Este un proces de

reformă în toate sferele vieții sociale, realizată pe o perioadă relativ scurtă, cu *obiective clare* de realizat: o societate capitalistă, viitoare membră a Uniunii Europene, deci asimilând modelele europene.

Primele zile după 22 decembrie 1989, termenul care întrunea acceptul întregii colectivități era cel de *Revoluție*: o înlocuire a regimului ceaușist și adoptarea unei *strategii deschise de schimbare*. Pas cu pas se vor clarifica schimbările care vor fi adoptate.

A apărut apoi un nou termen, cel de **tranziție**, adoptat de toate țările europene foste socialiste. Acest termen a structurat procesul de schimbare. Tranziția reprezintă al doilea proces de *schimbare proiectată* experimentat de societatea românească, după perioada comunistă.

Orientarea strategică a tranziției a întrunit un larg consens: adoptarea modelului occidental de societate, sistem politic pluripartidist, economie de piață, bazată pe proprietatea privată. Pe acest fond comun, politica românească a fost dominată de diferențe în ceea ce privește prioritățile și mecanismele realizării acestui program: *terapia de șoc, realizată rapid, „dintr-odată” versus strategia tranziției controlată și proiectată*.

Strategia Postolache

Chiar în primele zile după *Revoluție* s-a conturat nevoia unei viziuni: ce trebuie să facem *după*? În climatul tensionat care a urmat *Revoluției*, profesorul Tudorel Postolache a avut o inițiativă care a oferit o clarificare a perspectivei României. Pe 27 februarie 1990 s-a înființat *Comisia guvernamentală* cu misiunea de a elabora *Programul economic al Guvernului de tranziție către o economie de piață*. Programul urma să fie realizat de specialiști din unitățile economice, institute de cercetare și proiectare, din învățământul superior și cercetare, precum și de la ministere și celelalte organe centrale,

însușind peste 1.200 de specialiști români. Profesorul Tudorel Postolache a obținut, totodată, lucru foarte important politic, și acceptul de principiu al liderilor din partidele istorice. *Schița privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România* a fost lansată în luna mai 1990. Documentul conținea principalele opțiuni politice și un plan de implementare a *Strategiei*: eșalonarea principalelor măsuri care urmau să fie adoptate în 1990–1992 și un set de 41 de legi, esențiale pentru implementarea noului program.

Strategia Postolache a lansat o nouă coaliție națională între actorii politici, sindicaliști, tehnocrați, oameni de știință, întreaga populație (Postolache, 1990).

Sunt șase opțiuni fundamentale ale *Strategiei*:

* Obiectivele centrale ale reformei economice: **promovarea economiei de piață** care a presupus un complex program de schimbare a legislației care urma a fi realizat rapid, în 2–3 ani. Totodată, lansarea **privatizării pe o scară largă** a importante sfere ale proprietății publice, componentă importantă a economiei de piață.

* În dezbateră între „*terapia de șoc*” sau „*tranziție graduală de durată*”, *Programul* propune o alternativă: **strategia tranziției graduale efectuată în ritm rapid... în mod accelerat... în cel mult 2–3 ani**” (Postolache, 1990, 11–12). Spre deosebire de terapia de șoc, deși și ea accelerată, se prevede **un program planificat de schimbare, cu identificarea etapelor, măsurilor și prevenirea/compensarea costurilor**. Strategia Postolache are în vedere ca obiectiv prioritar al tranziției, realizat între-un ritm rapid, introducerea noului sistem instituțional al economiei de piață, iar nu ritmul privatizării. Privatizarea este și ea necesară, dar un obiectiv secundar în raport cu introducerea economiei de piață.

* Statul, eliberat de practicile dictatoriale și birocratice, urma să aibă un **rol activ** în

proiectarea procesului de tranziție, în susținerea și monitorizarea schimbării și dezvoltării social-economice a țării.

* Economia românească, **orientată de interesul național**, conectată la economia mondială, urma să-și promoveze propriile sale interese. Strategia reformei economice are ca obiectiv identificarea punctelor tari și slabe ale economiei românești, a resurselor naturale, a oportunităților și direcțiilor prioritare de dezvoltare.

* *Strategia* tranziției urmează să fie elaborată printr-un larg proces democratic, de specialiști interni, identificând formele specifice contextului românesc. „Încercarea ... de a importa *in toto* un «model» anume, din alte spații naționale, nu se justifică” (Postolache, 1990, 11). Este nevoie de o strategie adaptată flexibil la condițiile României.

* *Strategia* include o opțiune fundamentală a politicii sociale complementară reformei economice: obiectivul global al întregii reforme este **creșterea calității vieții comunității**. Schimbările sociale vor produce inevitabil *costuri sociale*, dar urmau să fie de la început prevenite și compensate printr-o **protecție socială accentuată**. Pentru aceasta se prevede o creștere inevitabilă a cheltuielilor sociale în perioada tranziției. În fiecare etapă este necesar să se identifice seturi de priorități de ordin social, obiectivul fiind apropierea de standardul de viață european al populației. Este complet inacceptabilă reluarea tezei ceaușiste „sacrificii actuale pentru un viitor mai bun”. Este nevoie, **chiar în cursul tranziției, și nu ulterior, să se atingă un nivel comparabil cu media europeană la indicatorii sociali de bază**” (Postolache, 1990, 12).

Tranziția se va realiza nu prin cădere economică, printr-o terapie de șoc, ci **cu o creștere planificată, susținută**. O reformă prin dezvoltare. Din 1991 se prevede o creștere economică anuală de cel puțin **3,7–3,8**.

Tranziția s-a dovedit o perioadă extrem de importantă. Modul în care tranziția s-a realizat și-a pus amprenta asupra anilor care au urmat.

Strategia adoptată a tranziției

Guvernările românești au abandonat treptat Strategia Postolache, înlocuind-o cu alte opțiuni strategice. Dacă Strategia Postolache a fost expusă într-un document adoptat printr-o decizie politică guvernamentală (HG), strategia practică nu poate fi găsită într-un text oficial. Ea s-a concretizat în cooperarea guvernărilor românești cu instituțiile internaționale. În cea mai mare parte o putem însă găsi în acordurile încheiate de guvernele succesive cu FMI și Banca Mondială. Între 1990 și 2014, România avea să încheie 10 acorduri de tip *stand-by* cu FMI (Stănescu, 2014, 325).

În politica tranziției în întreaga perioadă pot fi identificate câteva opțiuni strategice fundamentale, formând un complex strategic care a dominat, cu anumite variații, întreaga perioadă.

- *Privatizare totală, realizată rapid, „cu orice preț”*. Dacă în Strategia Postolache privatizarea era considerată un **mijloc**, instrument de eficientizare a economiei, **privatizare cu creștere**, ea a devenit **obiectiv** politic prioritar: privatizarea rapidă, realizată *oricum*, chiar „pe un leu”. Imaginea preferată era *strategia tăierii pisicii* (a economiei): *o tai pe bucățele, deci o durere de lung termen, sau o tai dintr-odată*. Rapiditatea privatizării a devenit principalul indice al performanței tranziției. Guvernele au fost constant criticate că nu fac suficient de rapid privatizarea. Au fost adoptate, în acordurile cu instituțiile internaționale, planuri anuale de privatizare, liste de întreprinderi care urmau să fie privatizate. Orice privatizare este bună. Nu au existat discuții asupra condițiilor în care o privatizare ar putea afecta interesul

național. Nu găsim analize critice ale unor privatizări greșite. Este opțiunea *viziunii neoliberale*: statul este un prost manager/privatul este eficient. Politica privatizării este deschisă: totul trebuie privatizat, fără a include nici măcar unele zone care ar fi putut rămâne în proprietatea statului. Se abandonează teoria clasică că monopolul privat este mai prost decât monopolul public. S-a presupus tacit că privatizarea va fi totală. Nu există formularea unor întreprinderi care să fie exceptate de la privatizare sau, cel puțin, statul român să păstreze o poziție în acestea. Din acest motiv nu a existat o preocupare specială pentru reforma managementului întreprinderilor de stat și de monitorizare/evaluare a eficienței acestora.

Privatizarea este completată cu **retrocedarea** proprietăților confiscate de regimul comunist. Nu avem încă date clare cu privire la numărul de proprietăți retrocedate și a tipurilor lor. Fraudele din acest proces au avut efecte distructive importante asupra economiei și a funcționării sociale. Samsarii au transformat retrocedările într-o sursă de enorme profituri, multe dintre ele oneroase.

- *Politica statului minimal*. Tranziția românească a fost obsedată de *teoria statului rău*. Intervenția statului trebuie evitată, mai ales din economie care are propria ei logică. În plus, economia românească este o parte a economiei mondiale și amestecul statului român încalcă regulile economiei mondiale. Rolul activ al statului în această perioadă a fost doar în promovarea privatizării. Economia de piață va asigura o creștere economică rapidă, fără intervenția statului. Și problemele sociale grave vor fi soluționate treptat de către economia de piață și de către societatea civilă, statul având doar o politică socială minimală.

Derobarea statului de responsabilități economice și sociale, cu excepția privatizării, statul minimal se subțiază ca un

simplicu **stat de drept**: un arbitru juridic, care asigură funcționarea legală a societății. Conceptul central de **stat de drept** este statul mic, neintervenționist economic și cu funcții sociale limitate. Chiar sistemele de sănătate și educaționale trebuie pas cu pas introduse în sistemul economiei de piață. Au dispărut preocupările politice pentru orice proiectare a politicii de dezvoltare social-economică.

Privatizarea rapidă și statul mic sunt opțiuni politice cu consecințe strategice derivate.

- Noua economie în formare este concepută nu ca o economie națională, cu interesele ei, ci o parte a economiei mondiale, integrată în logica acesteia. A dominat un „mondialism gol” cu presupuziția că pe piața mondială actorii sunt exclusiv întreprinderile private, fără culoare națională. Se presupune, contrar evidenței, că națiunile, cu interesele lor, nu au niciun rol în economia mondializată. Conceptul de economie românească aproape a dispărut din discursul public. În această viziune, o politică economică nu-și mai are locul. Mecanismele economiei mondiale orientează economia. După integrarea în UE, preocuparea politică a fost centrată pe asimilarea reglementărilor europene. În programele politice ale partidelor nu au existat obiective economice naționale, cu excepția privatizării, ca de exemplu creșterea economică, creșterea ocupării sau susținerea unor sectoare.
- *Interesul național* nu apare decât marginal în programele politice. Chiar menționarea acestuia este tratată mai mult ca expresie a „naționalismului”. Logica economiei mondializate exclude un interes economic național. De aici și eliminarea preocupărilor de protejare în interes național a economiei, inclusiv a protejării resurselor naționale. Politic, România a fost un actor european slab. Interesul economic național începe să apară în ultimii ani, când România deja se plasează la periferia sistemului capitalist global.

Nu a existat o politică articulată de încurajare a capitalului național. S-au favorizat nu numai investițiile străine, dar și privatizarea către investitorii străini.

- Dispare **obiectivul dezvoltării economice și sociale a țării**. Programele cu FMI sunt de stabilizare economică, dar nu de dezvoltare economică. Era de fapt și o consecință a centrării pe cerințele economiei mondiale. S-a presupus că o economie privatizată și integrată în economia mondială va asigura prin ea însăși o creștere economică. În fapt, această presupuziție s-a dovedit a fi nejustificată. Chiar după 27 de ani, creșterea economică este datorată mai mult comerțului și consumului decât producției.
- *Slabul interes pentru managementul întreprinderilor (încă) de stat*. Controlul politic administrativ comunist a fost înlocuit cu surogatul unui control fictiv al unor consilii de administrație formată din persoane care nu aveau autoritate, adesea nici competență, de a promova interesul public.

Întreprinderile de stat au fost lăsate pradă proastei administrații, prin reglementările cel puțin neglijente ale managementului lor. Ele au fost exploatare în interesul „băieților deștepți”. Neglijarea managementului întreprinderilor de stat a avut mereu ca argument că statul este un prost administrator. În fapt, statul tranziției s-a dovedit a fi un administrator mult mai prost decât statul comunist.

Prima formă a corupției tranziției a apărut ca mijloc de exploatare a întreprinderilor de stat de către micile întreprinderi private care roiau în jurul lor. Multe întreprinderi de stat au fost astfel distruse, înainte de a fi privatizate.

- *Politica salariului mic, o politică salarială în defavoarea salariaților*. Justificarea: pentru a atrage investitorii. Obsesia dezvoltării economice prin atragerea de investitori străini a dus la păstrarea sub pragul decent a salariilor, astfel că la aproape trei decenii de la Revoluție

România are cele mai mici salarii din Europa. Abia începând cu 2017 s-au inițiat discuții despre creșterea proiectată a salariilor.

- *În contextul privatizării rapide, ca prioritate absolută, guvernările nu și-au asumat nicio responsabilitate de a lansa programe de creare de noi locuri de muncă.* Această politică a fost bine ilustrată de fostul președinte, Traian Băsescu, care a afirmat în mai multe rânduri că cei fără un loc de muncă „să se descurce, să plece în străinătate”.
- *Costul social al tranziției considerat ca inevitabil: de aici, o ignorare sistematică a bunăstării populației.* Și politica socială este una minimală. Bunăstarea comunității din obiectiv prioritar al tranziției a devenit un cost inevitabil, care trebuie doar tolerat. Mai mult, atenția prea mare acordată socialului este considerată a fi o frână în calea unei tranziții de succes.

Configurația politică: grupurile social-politice

Viața politică a tranziției a fost bazată pe un consens global referitor la strategia reformei. Dincolo de acest consens, viața politică a fost dominată de controverse importante privitoare la *modalitatea și ritmul* de a realiza această reformă. Aceste diferențe de strategie politică pot fi sintetizate astfel: **reformă programată, proiectată sau terapie de șoc**, prin schimbări brutale care vor genera schimbări în lanț în întregul sistem.

Reforma programată reprezintă un proces de schimbare realizată „pas cu pas”, desfășurată într-o perioadă suficientă de timp, nu prin măsuri brutale. Strategia reformei programate preferă schimbarea nu prin distrugerea, ci reforma sistemului existent. Statul are un rol important în întregul proces.

Terapia de șoc reprezenta o strategie diferită: o abordare radicală, o schimbare

brutală „dintr-odată”, schimbări de ruptură, introducerea rapidă a unor noi principii structurale, care produc un șoc în sistemul existent, forțând restructurări rapide în întregul sistem. Terapia de șoc accentuează importanța distrugerii vechiului sistem, ca punct de pornire al promovării noului sistem. Instrumentul cel mai puternic al terapiei de șoc a fost **privatizarea rapidă și retrocedarea proprietăților confiscate de comunism** (*restitutio in integrum*). Se invocă un argument moral-juridic: refacerea proprietăților „confiscate” de comunism în mod special retrocedarea clădirilor și terenurilor urbane și agricole. Statul urmează să se retragă cât mai mult posibil, un stat mic.

Aceste viziuni strategice au stat la baza politicilor promovate de două grupuri politice care au dominat peisajul politic al tranziției românești, pe care le-am numit **tehnocrații și anticomuniștii**. Ele au stat la baza diferențierii dintre partidele politice în întreaga perioadă.

Tehnocrații

Grupul tehnocraților este compus dintr-o mare masă de specialiști care ocupă pozițiile de specialitate și de conducere în toate sferele vieții sociale și la toate nivelurile economiei și administrației publice. Formați în procesul de modernizare a societății românești, au interiorizat cunoștințele și valorile standard ale modernizării. Au obținut o competență tehnică și administrativă ridicată.

Întreaga intelectualitate, inclusiv tehnocrații, avea în grade diferite o atitudine negativă față de comunism, din cauza experienței din ultimele decenii și a prestigiului în creștere a Occidentului. Modelul societăților occidentale a devenit o alternativă dezirabilă la comunismul impus de sovietici. Pentru cvasitotalitatea intelectualilor, comunismul era de domeniul trecutului. Ei s-au concentrat pe reformarea pas cu pas a sistemului complex moștenit. Interesul național este semnificativ prezent în programele tehnocraților, aceștia fiind mai

legați de interesele economiei naționale. Repetarea excesivă a pozițiilor anticomuniste este considerată inutilă sau chiar blocantă.

În ultimele două decenii ale comunismului, s-a produs un proces de cristalizare în rândul tehnocraților a unei stări de nemulțumire față de politica tot mai irațională și dictatorială a grupului Ceaușescu. O nouă viziune de schimbare socială începe să se contureze. Tehnocrații voiau o societate bazată pe specialiști, promovarea raționalității științei și a unei democrații în primul rând în interiorul grupului de specialiști, o *democrație tehnocrată*. Interesul național este semnificativ prezent în programele tehnocraților, aceștia fiind mai legați de interesele economiei și administrației naționale. Viziunea tehnocrată includea și o atitudine moderat *prosocială*, asumarea responsabilității sociale necesară pentru asigurarea unui suport social, absolut necesar pentru funcționarea unui sistem modern. Se poate vorbi despre o *politică tehnocrată reformistă și moderat prosocială*.

Tehnocrații ocupau deja pozițiile de conducere/de specialitate în vastul sistem economico-administrativ. Revoluția i-a eliberat de autoritatea irațională a sistemului politic ceaușist, oferindu-le putere în noul câmp politic. De la început ei și-au asumat responsabilitatea schimbării sociale pe care o promovau cu instrumentele administrative și politice pe care le dețineau. Ei preferau nu schimbarea în stradă și nici prin lupta grupurilor sociale/politice, ci reforma cu mijloace manageriale sau politice democratice ale statului.

Treptat, cei care ocupau poziții importante în sistemul administrării economiei și a sistemului public au avut acces la procesul de privatizare. Se naște astfel un nou segment social rezultat al întăririi relațiilor capital/administrare publică.

Partidele de orientare tehnocrată (cu diverse denumiri) au avut câteva caracteristici distinctive: o preferință pentru

schimbări nu neapărat mai lente, dar pentru proiectarea lor cu o anumită grijă pentru evitarea dezechilibrelor excesive, o schimbare „organică”; o competență publică mai ridicată și evitarea măsurilor grăbite; o anumită sensibilitate politică pentru considerarea efectelor sociale ale reformei; o preocupare pentru obținerea suportului electoral. În programele tehnocraților promovarea economiei de piață era fără discuție necesară, dar privatizarea, deși considerată ca importantă, nu reprezenta a fi obiectivul central al reformelor.

Tehnocrații erau inițial în favoarea unei privatizări limitate în industrie și a unei restructurări și re tehnologizării a sectorului industrial de stat. A existat preocuparea pentru identificarea zonelor economice în care privatizarea nu trebuie făcută sau făcută cu prudență și nu totală: întreprinderile din domeniul energetic, unele întreprinderi extractive, unele exploatari agricole și fonduri forestiere, transporturile și telecomunicațiile, domeniul învățământului, sănătății și protecției sociale. În agricultură recomanda menținerea cooperativelor agricole ca unități liber constituite ale producătorilor. În privința proprietăților agricole din proprietatea statului, 28% din suprafața agricolă a țării, era recomandată „reorganizarea întreprinderilor de stat pe principii moderne”, inclusiv prin arendare sau concesionare.

În perioada 1992–1996 s-a preferat metoda MEBO (*Management Employee Buyouts*) de privatizare, prin care angajații și managerii primeau gratuit acțiuni sau aveau prioritate pentru a le cumpăra (Pasti, 2006). Acest tip de privatizare avea avantajul de a permite, mai ales prin pulverizarea acționariatului, conservarea controlului asupra întreprinderilor privatizate de către managerii existenți deveniți noii proprietari (Murgescu, 2010, 471).

Tehnocrații au obținut o largă susținere din partea populației pentru că ofereau o garanție de competență tehnică și administrativă și predictibilitate în conducere, evitarea schimbărilor brutale

caracterizate printr-un radicalism insuficient bazat pe competență; de asemenea, o deschidere pentru interesele populației. În topografia politică europeană, aceasta poate fi desemnată ca *politică de centru ușor de stânga*, în niciun caz *o politică de stânga*. Tehnocrații nu exprimau interesele masei sociale, ale muncitorilor și țăranilor, dar ca specialiști știau că trebuiau să ia în considerare și suportul social și să dezvolte și o protecție socială, însă moderată.

Tehnocrații promovau o viziune distinctă a diferențierii sociale bazată pe competență și pe poziția funcțională în sistemul organizării sociale, nu în primul rând pe proprietate. Un prestigiu de competență, pregătire profesională și poziție instituțională. Tehnocrații nu se voiau în primul rând capitaliști.

Anticomuniștii

Acest grup s-a angajat în lupta politică, veniți în general din afară sau de la marginea sistemului anterior: cei care fuseseră deposedați de proprietăți de către comunism, interesați de măsuri de retrocedare a proprietăților confiscate; persoane care în tinerețe au activat în partidele istorice, desființate de sistemul comunist, cei mai mulți dintre ei suferind de represiunea comunistă din anii '50, cu ani grei de închisoare; iar la eliberare au ocupat poziții social-profesionale medii. Acest grup a fost restrâns, ieșind rapid din scena politică mai ales datorită vârstei. Se adaugă și persoane care au suferit politic datorită „originii nesănătoase”, a problemelor de „dosar”, datorită activității lor, sau, cei mai mulți, a familiei lor. Desigur și persoane din familii cu tradiții anticomuniste. Și persoane nemulțumite profund de sistemul comunist. Cei mai mulți dintre ei veneau nu din poziții importante în sistemul public și, inevitabil, au suferit de frustrarea că Revoluția nu le-a oferit recompense pentru ce au suferit. În România nu au existat grupuri de dizidenți suficient de cristalizate și influente.

Prioritatea acordată distrugerii structurilor comuniste a făcut ca în centrul programului politic să stea o temă negativă: *anticomunismul*.

Datorită orientării predominant critice și a unui deficit de competență administrativă și de viziune constructivă, suportul public a fost constant redus. De aici și nevoia critică de a se diferenția net de tehnocrații care dețin poziții de putere și după Revoluție. Simțindu-se dezavantajați în competiția cu tehnocrații, ei au recurs la învinovățirea acestora de a fi „comuniști”, „neocomuniști”, adepți ai conservării în diferite forme a comunismului. Ei au acuzat continuu pe tehnocrați că încetinesc reforma. Frustrarea anticomuniștilor se exprima în formula „Revoluția a fost furată”. Și, de fapt, Revoluția nu a dat putere anticomuniștilor cei mai activi, care se considerau, prin suferințele lor și opțiunea net anticomunistă, a fi îndreptății.

Venind din afara sistemului existent, anticomuniștii s-au simțit confortabil adoptând un radicalism: tema reformelor este cea mai frecventă în discursul lor politic. Veniți la guvernare, prima fază este plină de „reforme”, de reguli insuficient elaborate și de aceea rezultatele au fost mai degrabă confuze și chiar distructive.

Prin opțiunea pentru reforme capitaliste radicale, anticomuniștii s-au plasat pe harta politică la „dreapta”, unii fiind chiar animați de visul neclar al unei reveniri la cursul istoric idealizat din perioada interbelică, întrerupt de comunism.

Anticomuniștii nu au trebuit să inventeze noi forme politice de coagulare. Ei au găsit partidele desființate de comunism, partidele „istorice”: Partidul Național Liberal, Partidul Național Țărănist Democrat, Partidul Social Democrat.

Intellectualii din acest grup, cu o susținere socială redusă, au dezvoltat „o ideologie a elitismului politic”: „populația nu este matură politic și ideologic, nu e pregătită pentru libertate și pentru *adevărata* democrație” (Zamfir, 2004, 60). O variantă extremistă a elitismului a fost dezvoltată de

unele grupuri de intelectuali, cu o viziune radicală de dreapta, susținute puternic financiar de organismele internaționale, mai ales de Fundația Soros.

În plus față de aceste orientări politice durabile, mai ales la începutul tranziției, s-au manifestat active și alte grupuri politice.

Revoluționarii din stradă

Zilele Revoluției au produs un grup foarte activ în revolta din stradă, în general tineri, dar și „marginalii” sistemului creat de comunism. Cum se întâmplă în toate revoluțiile, cei mai mulți dintre cei care în stradă au produs căderea vechiului sistem au găsit un sistem de conducere fie în mare măsură ocupat, fie s-au dovedit insuficient de pregătiți pentru competiția politică post-revoluționară. Grupul „revoluționarilor” a devenit imediat o problemă pentru tehnocrați. Cei mai mulți dintre ei s-au dovedit greu de asimilat în programul de reformă orientat de tehnocrați. Soluția adoptată a fost recunoașterea lor ca un grup cărora le-a oferit multe privilegii personale și i-au încurajat să lupte nu în sistemul politic, ci pentru mai multe drepturi individuale în calitate de „revoluționari”. S-a creat o nouă marginalitate socială profitabilă, foștii revoluționari.

Grupul politic al comuniștilor

Așteptarea că imediat după Revoluție va deveni activ un grup format de „foștii comuniști” nu s-a confirmat. Atitudinea populației față de comunism a fost tradițional mai degrabă negativă, accentuată de criza socială a anilor '70-'80. Ceaușescu a produs o polarizare puternică în clasa politică. În ultimii ani, grupul din jurul lui Ceaușescu, cei mai mulți percepuți ca incompetenți, și restul oamenilor politici, tehnocrații. Comuniștii din convingere au devenit rarități.

Luna ianuarie 1990 a fost caracterizată, pe de o parte, de procesul necesar de reconstrucție instituțională, dominat de

tehnocrații care preluaseră inițiativa politică, și, pe de altă parte, de grupurile care se considerau continuatorii partidelor „istorice”, promotorii unui program radical anticomunist care au tins să deplaseze lupta pentru putere în stradă. *Piața universității* a devenit expresia publică cea mai vizibilă a radicalismului anticomunist: învinuirea noii guvernări tehnocrate a fi comunistă sau insuficient de radicală.

Configurația politică: Partidele politice

Spre deosebire de celelalte țări foste comuniste, **Partidul Comunist Român**, identificat cu dictatura personală a lui Ceaușescu, s-a evaporat în Revoluție.

Frontul Salvării Naționale (FSN) s-a constituit în primele zile ale Revoluției. Inițial, FSN-ul a fost conceput nu ca un partid politic, ci ca o structură politică ce exprima consensul național produs de Revoluție, având misiunea de a guverna provizoriu până la alegeri, moment în care urma să se autodesființeze. La conducerea FSN au fost solicitate personalități politic semnificative, specialiști, oameni de știință și de cultură, militanți anticomuniști, tehnocrații având poziția centrală. La 6 ianuarie 1990, FSN s-a înregistrat ca partid politic.

Partidele istorice. Grupul social anticomunist s-a simțit marginalizat în noua formulă a *Frontului Salvării Naționale*, dominat de tehnocrați cu *ideologia lor a consensului național*. Grupul, cu un program anticomunist radical, cu opțiune de dreapta, a reconstituit partidele „istorice”, PNȚCD, PNL și PSD, la care ulterior s-a adăugat și PD. De regulă, susținerea populară a fost mereu redusă. PD a adus partea mai de dreapta a tehnocraților, dar, ulterior, după eșecul guvernării Băsescu, topindu-se în PNL.

Partidele de dreapta au optat pentru un model de capitalism radical. Ele au susținut

o tranziție rapidă, neacordând nici o atenție unei politici sociale compensatorii pentru efectele sociale distructive ale reformei și nici unor programe de dezvoltare socială. Eticheta de comunism/neocomunism a fost mereu utilizată de grupul anticomuniștilor radicali pentru a desemna pe tehnocrați. În fapt, dreapta a exercitat o presiune constantă asupra tehnocraților să adopte măsuri forțate de schimbare.

Partidele istorice s-au confruntat cu o dublă problemă. În primul rând un suport public modest. La început, cele mai active grupuri în aceste partide au fost constituite din persoane persecutate/marginalizate în sistemul comunist, motivați mai degrabă de resentimente personale față de comunism. În al doilea rând, poate și mai grav, dificultatea de a imagina programe politice alternative la cele promovate de tehnocrați. Ce au găsit neocupat a fost în primul rând critica comunismului, utilizată din plin de partidele istorice. Partidele istorice au făcut din campania anticomunistă tema centrală a politicii lor. La aceasta se adăuga un al doilea spațiu politic slab ocupat: reîntoarcerea la starea precomunistă. Aceasta a luat forma *retrocedării* proprietăților, care, pe fondul unui gol de viziune asupra direcțiilor de dezvoltare social-economică postcomunistă, a devenit o obsesie care s-a întins pe toată perioada, cu efecte antieconomice și, mai ales, antisociale. Promovarea „terapii de șoc” a fost dominată de obsesia „reformelor” adoptate rapid și de regulă slab articulate, de reforme „oricum”. Este totodată caracterizată de o slabă atenție acordată compensării reformelor dure cu măsuri de protecție socială.

FSN ca partid. Datorită formării rapide a partidelor „istorice” (8 ianuarie PNȚCD, 15 ianuarie 1990 Partidul Național Liberal și Partidul Social Democrat din România), tehnocrații, cu ideologia lor a consensului național, s-au trezit depășiți. Ei au fost acuzați de noile partide că încearcă să introducă un nou monopol politic. Tehnocrații au fost astfel forțați să se exprime și ei într-un partid politic, dar au

avut dificultăți de a se diferenția din interiorul lor, în mai multe partide politice (Zamfir, 2004, 118). Încălcând promisiunea inițială, tehnocrații au transformat Frontul Salvării Naționale (FSN), pe care îl dominau, într-un partid politic.

Politic, FSN s-a plasat la *centru, cu o anumită sensibilitate pentru problemele sociale*. Acest partid, de la început, nu a fost un partid de stânga, ci promova viziunea politică a unei reforme programate a tehnocraților.

În alegerile din mai 1990, FSN a obținut o victorie zdrobitoare, 66,3%. Partidele istorice au obținut un suport electoral minor, PNȚCD 2,6% și PNL 7,3%. Înfrânte sever în alegeri, partidele istorice, mai ales PNȚCD, au deplasat lupta politică în stradă.

La centrul politic s-au format și alte partide, constituite tot de tehnocrați, care au fost grupate pe două direcții: o **orientare politică** de promovare explicită a interesului național, în principal PRM, și PUNR, ultimul ca o contragreutate la Partidul maghiar; și orientările **ecologiste**. **PSM, Partidul Socialist al Muncii**, a încercat să promoveze o opțiune pe care o numește „cea de-a treia cale”, un compromis între socialismul clasic și capitalism, accentuând critica opțiunii „antinaționale” a celorlalte partide. Programul PSM nu era prea articulat și nici nu s-a bucurat de un suport important, mai ales datorită apropierea lui de vechiul partid comunist. Aceste partide de centru au fost mereu apropiate de FSN/PSD. Ele au susținut în forme diferite politic guvernările PSD, accentuând izolarea politică a drepte.

Scindarea politică a tehnocraților. Era inevitabil ca dezechilibrul politic să producă o scindare în cadrul tehnocraților. În 1992, FSN se împarte în două, FDSN, viitorul PSD, și PD-FSN, al cărui nume este scurtat mai apoi în PD. Primul dintre acestea păstrează și dezvoltă orientarea și programul FSN, în timp ce al doilea devine treptat un partid de dreapta, apropiindu-se de partidele istorice.

FDSN (viitorul PSD) optează pentru un anumit **gradualism** în transformarea

economiei și promovează importanța menținerii unui **sector de stat** în economie și un rol activ al statului în procesul de schimbare social-economică.

PD propune un program de orientare tot mai accentuată de dreapta: reducerea rolului statului în economie, o privatizare mai agresivă, scopul fiind ca până în 1996 să fie privatizată 60% din economia de stat; în plan social, accentul se mută dinspre beneficiile universaliste către cele bazate pe testarea mijloacelor, iar măsurile de protecție socială individualizată, cât mai restrânse.

Opțiunea pentru sistemul semi-prezidențial. Opțiunea românească pentru poziția Președintelui în sistemul politic a fost diferită de cea a celorlalte țări în tranziție: nu o democrație parlamentară, cu un președinte cu autoritate limitată, ci o *democrație semi-parlamentară, semi-prezidențială*. S-au creat astfel două surse structurale de putere: parlamentul (și guvernul produs de parlament) și președintele. Președintele este ales prin vot universal, dar el nu are putere legislativă și nici executivă. La alegeri, candidații la președinție, datorită poziției confuze a președintelui, nu vin cu un program social-economic. Datorită largii autorități acordate de votul popular, dar cu neclarități în definirea limitelor, s-a produs o tendință continuă de exces de putere a președinților și un conflict structural continuu cu guvernul ales de parlament. Aceste două surse legale de putere pot fi convergente sau divergente. În perioada 1990–2016 parlamentul și președintele au avut aceeași orientare politică, deși conflictele nu au putut fi complet evitate: președinte Iliescu și Petre Roman prim-ministru; Constantinescu președinte și guvernele de dreapta; Iliescu și Adrian Năstase; Băsescu și Tăriceanu, conflict finalizat prin controlul total al lui Băsescu asupra guvernului și parlamentului. Alegerile din 2016 au creat o nouă situație: președintele ales are o orientare politică diferită de structura puterii parlamentare, fapt care a generat importante blocaje. Președintele Iohannis a făcut declarații

publice de ostilitate față de PSD, dusă până la intenția de a-și forma propriul său partid, încălcând evident prevederile Constituției.

Președintele a fost mereu tentat să lărgescă sfera sa de putere, intrând inevitabil în conflict cu parlamentul și guvernul. Tendința de a recurge la diferite forme de autoritarism prezidențial, inclusiv prin utilizarea instituțiilor „de forță” (SRI în primul rând) este un risc structural al actualei formule guvernamentale.

Organismele internaționale. Occidentul a avut un rol foarte important în orientarea tranziției din România: organizațiile internaționale (FMI, Banca Mondială), țările occidentale importante, mai ales SUA, dar și Olanda, Regatul Unit și tot mai mult Uniunea Europeană. Programele de intervenție ale FMI și BM își bazează măsurile pe teoriile economice de tip neoliberal (Williamson, 1989; Stănescu, 2014, 173).

Foarte puțin s-a scris despre opțiunile strategice ale Occidentului privitoare la tranziția românească. Aici vom formula doar câteva caracteristici distinctive, cu titlu de ipoteze.

Occidentul a avut o preferință accentuată pentru *strategia terapiei de șoc*, o tranziție rapidă, cu prioritate absolută acordată privatizării rapide, chiar făcută „oricum”; deschiderea imediată către piața mondială; considerarea costurilor sociale ale tranziției ca inevitabile și, în consecință, acordarea unei atenții prea importante protecției sociale este estimată chiar a fi contraproductivă pentru succesul tranziției.

Preferința Occidentului pentru terapia de șoc explică și susținerea de către Occident a partidelor de dreapta și o atitudine circumspectă față de partidele cu opțiune pentru o tranziție mai ordonată și proiectată, mai sensibilă la problemele sociale; și, mai ales, față de partidele cu o orientare mai centrată pe interesul național. Atitudinea rezervată, sau chiar negativă, este evidentă în cazul principalului partid al tehnocrației, PSD.

Un caz semnificativ. Principiul „rotării la putere” a fost susținut manifest de Occident

de câte ori la putere era partidul tehnocraților/social-democrată (1996 și 2004), dar nu și când la putere era de dreapta (2000, 2009). Alegerile din 1996 au fost un exemplu foarte clar: după o guvernare tehnocrată care începuse să scoată România din criza primilor ani, în condițiile în care partidele de dreapta nu aveau programe clare și nici echipe politice credibile, Occidentul a exercitat o susținere puternică a dreptei cu argumentul că o asemenea „rotare” la putere este un indicator al democrației. Guvernarea de dreapta (1997–2000) a câștigat alegerile la limită cu susținerea puternică a Occidentului, fără a se lua în considerare faptul că forțele de opoziție nu erau deloc pregătite pentru guvernare. Iar rezultatele au fost catastrofale pentru România.

În ciuda rezultatelor mai mult decât proaste și a lipsei de popularitate, Occidentul a susținut în momente cruciale guvernarea Băsescu. A fost șocantă intervenția occidentală pentru anularea votului covârșitor de demitere a președintelui Băsescu în 2012. Sau susținerea ciudată a lui Kovesi, al cărei comportament, în poziția de putere pe care o ocupa, a generat o largă nemulțumire, inclusiv cu acuzații de încălcare a Constituției și de puternice tendințe spre un nou tip de dictatură a „statului paralel”.

De ce o asemenea preferință politică a Occidentului pentru susținerea „terapii de șoc” și a partidelor de dreapta? Singura ipoteză formulată în discuțiile publice a fost invocată posibila teamă a Occidentului că țările foste comuniste ar fi putut fi tentate să se reîntoarcă la sistemul comunist sau mai probabil explorarea unor opțiuni diferite de cea a Occidentului, sub forma unei „a treia cale” (Zamfir, 2004).

Este interesant că „nostalgia pentru perioada comunistă” a devenit un obiect de studiu pentru cercetătorii din științele sociale, în special în Occident. Aceste studii explicau atitudinea critică a populației față de rezultatele strategiei dure ale tranziției prin cauze ca nostalgia, inadaptarea populației la noile condiții din

postcomunism, inclusiv prin persistența valorilor „colectiviste” incompatibile cu cele „individualiste”, dezirabile într-un regim politic democratic și într-un sistem economic de tip capitalist (Poenaru, 2017, 191–192). Nu ar fi vorba de insatisfacția față de politica tranziției, ci de rămășițele „vechii mentalități”.

Sucesiunea guvernărilor: Polarizarea politică dezechilibrată

Situația politică a devenit chiar după Revoluție confuză.

În țară, grupul politic al tehnocraților a fost de la început foarte puternic, obținând un suport popular masiv. Grupările anticomuniste nu s-au bucurat de suport popular datorită nu atitudinii lor anticomuniste, ci a radicalismului lor extremist lipsit de un program clar de reformă.

În afara țării, percepția situației politice din România era complet diferită. Mulți lideri occidentali au părut îngrijorați de faptul că ar fi existat în România posibilitatea dezvoltării unor mișcări insuficient necomuniste, căutarea unor direcții oarecum diferite de obiectivul unei schimbări capitaliste forțate. Opțiunea terapiei de șoc oferea garanția înscrierii ireversibile pe calea capitalismului, în timp ce strategia schimbării proiectate promovată de tehnocrați includea pentru politicienii occidentali unele riscuri. Din acest motiv, Occidentul de la început a avut o atitudine de suspiciune, chiar dacă nu explicit negativă față de formațiunile politice ale tehnocraților. Occidentul a susținut pe toate mijloacele grupările politice anticomuniste și au exercitat puternice presiuni asupra guvernelor de a adopta strategia terapiei de șoc. Obiectivul central a fost privatizarea rapidă, reforme introduse rapid ca o garanție a înscrierii pe o cale clar de tip capitalist.

Toate guvernările au promovat același program al tranziției: reforma instituțională și privatizarea ca obiectiv prioritar, indiferent dacă aceasta implică riscul distrugerii capacităților productive. Dar au existat și diferențe importante: guvernările tehnocraților au optat pentru o strategie de privatizare mai prudentă, un rol mai activ al statului, cu rezultate economice vizibile mai bune. Guvernările anticomuniste de dreapta au promovat o privatizare cu orice preț, rapidă, indiferent de posibilele lor efecte economice și sociale distructive.

Guvernările în acești 29 de ani s-au caracterizat printr-o polarizare politică dezechilibrată. Guvernările tehnocrate au câștigat la scoruri electorale apreciabile și au obținut rezultate economice și sociale pozitive. Guvernările anticomuniste au câștigat alegerile cu scoruri electorale mici, cu sprijinul explicit al Occidentului; rezultatele economice și sociale au fost negative, producând puternice crize social-economice.

În această perioadă a existat o explozie a partidelor: au apărut, dar au și dispărut. Dar orientările politice s-au concretizat în coalițiile guvernamentale.

Partidele tehnocraților: PSD – anterior FSN, FDSN –, AUR, PDAR, PER, PRM; ALDE.

Partidele anticomuniste, „istorice”: PNȚCD, PNL, PD.

PD s-a dezvoltat ca un partid al unui segment al tehnocraților, dar cu o politică anti-PSD, cu o orientare de dreapta, a preferat mereu alianțe cu partidele anticomuniste.

Luna ianuarie 1990 a fost caracterizată, pe de o parte, de procesul de reconstrucție instituțională dominat de „tehnocrații” care preluaseră inițiativa politică, și, pe de altă parte, de grupurile care se considerau continuatorii partidelor „istorice” și care, în stradă, promovau în lupta pentru putere un program radical anticomunist.

Alegerile din 1990 au confirmat polarizarea politică dezechilibrată care a

dominat întreaga perioadă ulterioară. În alegerile din 1990, FSN, partidul tehnocraților, a primit un larg suport social, **66%**, și partidele „istorice”, violent anticomuniste (PNȚCD și PNL), cu un suport social marginal **11%**.

Polarizarea politică dezechilibrată se va menține pe întreaga perioadă a tranziției.

Putem formula o estimare globală: PSD, al tehnocraților, de câte ori a câștigat alegerile, a făcut-o cu o mare majoritate: 1990 (66,4%), 1992 (53,6%), 2000 (69,2%), 2012 (66,3%), 2016 (52,9%). Și când nu a câștigat, s-a menținut la un nivel ridicat, peste 30% din voturi. Guvernările de dreapta au câștigat: 1996 (51,0%), 2004 (PNL+PD – 34%), 2008 (53,9%), dar cu sprijinul important al Occidentului. Suportul masiv al Occidentului pentru Băsescu și partidul său a câștigat la limită alegerile din 2008, dar ulterior s-au accentuat de fraudă. Și alegerile din 2004 au stârnit unele suspiciuni.

În 2004, Traian Băsescu a fost ales președinte, dar în parlament voturile au fost diferite. Partidele tehnocraților, „de stânga”, au obținut mai multe voturi: PDSR+PUR 37% și PRM 13%; PNL+PD 31%. Noul președinte, Traian Băsescu, a manipulat parlamentul, obținând „guvernul său”, bazat pe o nouă coaliție: PNL+PD+PUR+UDMR+Minoritățile naționale altele decât cele maghiare. Perioadele cu guvernări de dreapta, cu excepția guvernului Tăriceanu, au fost asociate cu crize economice și sociale, urmate de alegeri la care ele au obținut căderi electorale catastrofale: 14,5% în 2000 și 13,6% în 2012.

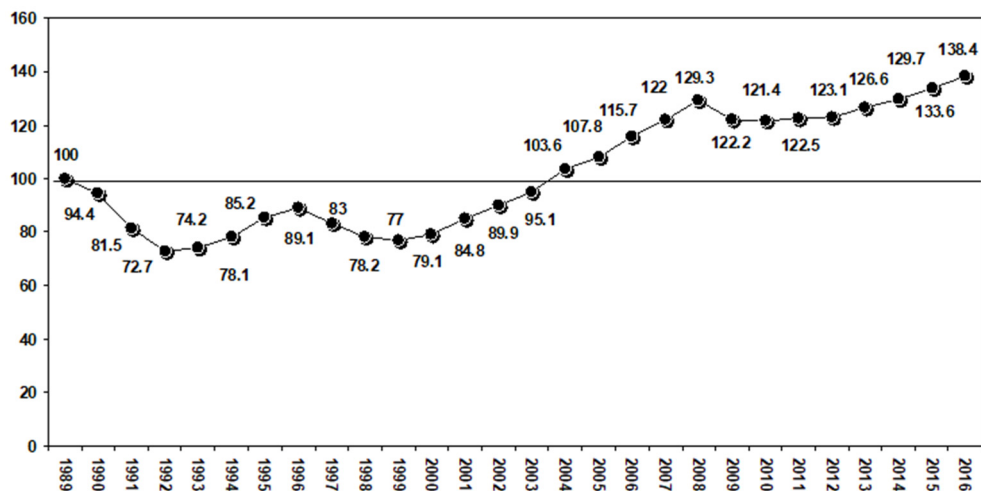
Dinamica economiei: tranziția și post-tranziția, 1989–2018

Datele indică faptul că reforma tranziției în România nu s-a făcut cu o creștere, ci cu o scădere economică drastică. Costul economic al reformei a fost foarte ridicat. În ultimii 27 de ani, de tranziție și post-tranziție,

imaginea globală este mai degrabă cea a unei căderi economice urmată de o creștere lentă. În cei 27 de ani de tranziție, mai mult de un sfert de secol, creșterea economică (PIB în prețuri constante 1989) a fost pe întreaga perioadă modestă, dar mai accelerată doar în ultimii ani: **138,4%**.

Dinamica PIB oferă o imagine clară a efectului strategiei tranziției asupra

economiei. PIB a cunoscut căderi continue încă din primul an al tranziției, cu două căderi importante în 1990-'92 (în 1992, 72,7% din valoarea sa din 1989) și în 1997-'99 (77,0% față de 1989 în 1999). Revenirea a fost înceată, atingând nivelul din 1989 de abia în 2004, pentru ca doar după patru ani să intre într-o nouă criză în 2009–2012.

Surse: INS, Anuarul Statistic al României 2002–2016; BNR, 2017, Buletin statistic lunar 10/2017; V. Axenciuc, 2012; Eurostat, 2017, Real GDP growth rate – volume, <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tec00115>.

Figura 1: Dinamica PIB, ca % din 1989 în prețuri constante 1989

Cât de bună a fost strategia tranziției românești?

Obiectivele tranziției au fost realizate: instaurarea unui sistem politic pluripartidist, o democrație parlamentară, un sistem legislativ care exprimă juridic logica societății de tip capitalist, transformarea economiei de stat, într-o economie bazată pe proprietate privată, reglată de piața economică liberă, o nouă configurație socială de clasă, integrarea în structurile occidentale, NATO, și, mai ales, Uniunea Europeană. Un alt rezultat al tranziției este

cristalizarea unei noi clase sociale, *capitaliștii*, clasă socială specifică unui sistem capitalist.

Putem deci concluda: *tranziția și-a atins obiectivul*.

O tranziție de la sistemul comunist sovietic la un sistem modern, în context european, este o realizare dincolo de orice îndoială. Dacă luăm însă în considerare impactul economic și social al reformelor structurale ale tranziției, costurile par a fi fost disproporționat de mari. Este legitim să ne întrebăm dacă strategia tranziției pe care am utilizat-o a fost cea mai bună? O regulă care a dominat înțelepciunea colectivă a fost că istoria trebuie să fie considerată ca dată. Ea a fost cum a fost și a ne întreba dacă ar fi putut

fi altfel decât a fost iese din perimetrul rigorilor științei. Această filosofie a început să fie abandonată. Deși e dificil să evaluăm un program complex de schimbare socială ca cea a tranziției, trebuie să începem să ne dezvoltăm capacitatea de a o face. Omenirea

a considerat întotdeauna că e bine să învățăm din istorie pentru a face un viitor mai bun.

Putem să comparăm rezultatele economice globale ale tranziției românești cu tranziția din celelalte țări europene foste comuniste.

Tablel 1: Rezultatele economice ale României și ale câtorva țări europene în tranziție: PIB (EURO în prețuri 1989) în intervalul 1989–1999

Indicator	Polonia	R. Cehă	Ungaria	Bulgaria	România
PIB în 1989*	100	100	100	100	100
PIB în 1999	247,7%	225,6	203,5	114,3	79,6

Sursa: *** 2016, Statistical Annex of European Economy, SPRING 2016, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs. p. 19.

* Bulgaria, Cehia 1990

România a fost singura țară care în primii 10 ani ai tranziției a cunoscut o cădere a economiei. După o cădere cu mai mult de 20%, economia românească a început să-și revină modest din 2001, atingând nivelul din 1989 de abia în 2004. Spre deosebire de România, țări precum Ungaria și Republica Cehă, dar mai ales Polonia, au înregistrat în primii 10 ani ai tranziției creșteri economice

substanțiale de peste 2 ori. Și Bulgaria a înregistrat nu scădere, ci o creștere modestă de 14%.

Toate țările în tranziție au cunoscut șocuri economice la începutul tranziției. România reușește să revină la nivelul economiei din 1989 mult mai târziu decât celelalte țări în tranziție.

Tablel 2: Anul în care este depășit nivelul economic al anului 1989

Țări	Ani
Polonia, Cehia, Ungaria	1993
Slovenia	1994
Bulgaria	1998
România	2000/2004 ²

Sursă date PIB: *** 2016, Statistical Annex of European Economy, SPRING 2016, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, p.19.

Este instructiv, de asemenea, să comparăm două tranziții din istoria României: tranziția actuală de la socialism la capitalism și cea de la capitalism la socialism. Desigur, tranziția comunistă este, din multe puncte de vedere, diferită de tranziția actuală la o economie capitalistă. Ambele însă sunt reforme structurale economice. Comparația dintre ele poate fi considerată, cu rezervele de rigoare, legitimă.

Tablelul oferă performanțele celor două reforme ale României în primii 27 de ani de tranziție: tranziția spre capitalism a produs în primii 27 de ani (1989–2016) o creștere modestă față de creșterea programului comunist în aceeași perioadă de 27 de ani (1950–1977), **138,4%** față de tranziția comunistă tot în primii 27 de ani, **814,3%**. Dacă luăm ca punct de pornire 1945, ultimul an de război, urmat de o revenire economică, diferențele sunt și mai mari.

Tabel 3: Dinamica PIB în primii 27 de ani ai celor două tranziții românești: tranziția socialistă și tranziția capitalistă

Programul tranziției	Programul tranziției comunist	
PIB 1989 = 100	PIB 1950 = 100%	PIB 1945 = 100
PIB 2016 = 138,4%	PIB 1977 = 814,3%	PIB 1972 = 1.006,1%

Sursa: INS, Anuarul Statistic al României 2002–2016; BNR, 2017, Buletin statistic lunar 10/2017.

Obiectivele celor două programe de reformă au fost diferite. Programul comunist a avut ca obiectiv o creștere economică în forme socialiste, prin mobilizarea extraordinară a resurselor interne. Programul tranziției s-a axat pe reforma structurii economice prin privatizarea celei existente, fără a avea ca obiectiv creșterea economică.

Economia și standardele europene

Perioada tranziției nu a avut ca obiectiv politic prioritar apropierea României de standardele economice ale Uniunii Europene, ci doar ca aspirație. E legitim însă să ne întrebăm dacă a crescut convergența

sau divergența economiei românești cu economia europeană.

Tabelul de mai jos indică dinamica raportului dintre PIB pe persoană față de media țărilor Uniunii Europene (EU-15). Împreună cu Bulgaria, România în 1990 aveau un PIB la nivelul de 30% din media europeană. Și celelalte țări foste socialiste erau la distanță semnificativă față de standardele europene. În prima fază a tranziției, 1990–2000, România și Bulgaria s-au depărtat de standardele europene, crescând divergența. În întreaga perioadă post-tranziție toate țările foste socialiste, inclusiv România, s-au apropiat de nivelul european, dar menținându-se încă decalaje substanțiale. PIB-ul României se plasa în 2016 la puțin mai mult de jumătate față de media țărilor europene cele mai dezvoltate, EU-15, **58,4%**.

Tabel 4: Progresul economiei 1990–2015, PIB pe persoană (PPS, EU-15 = 100 al anului respectiv)

Țară	1990	2000	2015	2016
România	30,9	21,9	52,0	58,4
Bulgaria	30,6	24,2	43,7	46,5
Ungaria	43,8	46,1	63,5	66,6
Polonia	34,3	40,5	63,5	66,8
Slovenia	67,5	68,2	76,7	79,8

Sursa: Statistical Annex of European Economy, European Commission, Spring 2017, p. 26–27.

Datele EUROSTAT înregistrează o creștere economică remarcabilă a României în ultimii ani.

2017, PIB pe locuitor, pps: din media UE 28 = 100

Media UE 8³ – 83% România – 63%

În ultimii ani se înregistrează o creștere rapidă a convergenței economice cu standardele europene, și mai ales cu grupul de țări foste comuniste, UE 8.

Schimbarea structurii economiei

În primii 10 ani ai tranziției economia a suferit un șoc puternic: industria a scăzut la **43,3%** din nivelul din 1989, agricultura a scăzut la **61,1%**; sectorul servicii a crescut cu **150%**.

Tabel 5: PIB după resursele de formare, milioane lei 1990

Ani	Total	Industrie	Agricultură	Servicii
1989	830.960	383.904	119.658	212.726
2000	659.098	166.093	73.160	319.002
% din 1989	79,3%	43,3%	61,1%	150,0%

Sursa: V. Axenciuc, 2012, p. 228–229.

În perioada 1989–2018, se modifică radical și structura economiei românești. Sectoarele importante ale economiei și-au schimbat spectaculos ponderea. Schimbările structurale s-au petrecut în prima fază a tranziției, 1989–2000, continuată pe aceeași direcție în următorii 16 ani.

În primii 10 ani ai tranziției se produce o scădere spectaculoasă a contribuției industriei în totalul economiei românești, la

de la **46,2%** la **25,2%**. Contribuția industriei scade mai departe ajungând la **21%** în 2016. Și agricultura își scade spectaculos contribuția la economia românească, ajungând în 2016 la șocantul **4%**, redusă la simpla asigurare a subzistenței. În schimb, serviciile își cresc spectaculos contribuția ajungând la **48,8%** (**54%** estimarea Băncii Mondiale) în 2000, și la cifra și mai șocantă de **63%** în 2016.

Tabel 6: Contribuția la PIB a diferitelor sectoare ale economiei: % din PIB

	1989	2000	2016
Industrie	46,2%	25,2% (22%)*	21%
Agricultură	14,4%	11,1% (12%)	4%
Servicii	25,6%	48,4% (54%)	63%

Sursa: pentru 1989 și 2000, V. Axenciuc, 2012, 228–229, calculele noastre;

* pentru 2000, în paranteză, și pentru 2016, datele sunt oferite de Banca Mondială, World Development Indicators. După cum se vede, există cifre puțin diferite care se datorează credem modulului diferit de calcul: Axenciuc calculează în lei 1990, Banca Mondială în \$.

S-a produs un proces dur de *dezindustrializare*. În 2000, România era deja, conform datelor, ***o țară dezindustrializată și agrar-dezorganizată, care se sprijină pe creșterea rapidă a serviciilor***. Procesul de schimbare a structurii economice nu s-a oprit la sfârșitul primei faze a tranziției, odată cu ieșirea din criza tranziției, ci a continuat în următorii 16 ani.

Ce înseamnă sfera *serviciilor*? Componentele serviciilor au avut o dinamică diferită: unele au crescut spectaculos, altele au scăzut, în timp ce altele s-au menținut aproximativ la același nivel. Pentru ilustrare vom lua în considerare doar trei componente importante ale serviciilor.

Tabel 7: Dinamica economică a trei componente ale serviciilor: comerț, tranzacții imobiliare și învățământ, sănătate, asistență socială: 1989–2000, milioane lei 1990

Ani	Comerț	Tranzacții imobiliare și altele	Învățământ, sănătate, asistență socială
1989	48.196	37.393	33.238
2000	94.910	89.637	29.659
% din 1989	196,9%	239,7%	89,2%

Sursa: V. Axenciuc, 2012, p. 228–229.

Comerțul și tranzacțiile imobiliare s-au dublat (**196,9%** și, respectiv, **239,7%**), dar învățământul, sănătatea și asistența socială, sferă considerată în 1990 că regimul comunist a ținut-o într-o subdezvoltare cronică, a scăzut până în 2000 cu încă 10 puncte procentuale (**89,2%**).

Victor Axenciuc, pe baza analizei sale, atrage atenția asupra unui fenomen îngrijorător: consumul a crescut nu în primul rând pe baza producției actuale, ci din împrumuturi. Deci un consum în contul viitorului (comunicare personală).

Complementar, s-a schimbat și **structura ocupării populației**. În primul rând, numărul persoanelor ocupate scade cu **2,3** milioane: de la **10,9** milioane în 1989 la **8,6** milioane în 2000.

Dezindustrializarea se exprimă printr-o scădere masivă a angajaților în industrie: de la **3,7** milioane în 1989 la **2,0** milioane în 2000. Și procesul pare a se fi continuat. La finalul primei faze a tranziției, anul 2000, ponderea ocupării industriale a scăzut de la **45,1%** în 1989 la **27,3%**.

Table 8: Ponderea populației ocupate în cele trei sfere ale economiei ca % în total populație ocupată

Ani	Populație ocupată (mil.)	Agricultură	Industrie și construcții	Servicii
1989	10,9	27,5%	45,1%	27,4%
2000	8,6	40,8%	27,3%	31,9%

Sursa: V. Axenciuc, 2012, p. 204.

O parte din populația activă exclusă din industrie s-a refugiat într-o agricultură și ea căzută economic, o agricultură de subzistență: în 1989, **27,5%** din populația activă era încă în agricultură, dar a mai atras o mare parte din populația activă eliberată de industrie, ajungând în 2000 la **40,8%**.

În 1989, România era o țară **industrial agrară**: sectorul cel mai important ca producție și ca ocupare era industria, și cu un nivel ridicat al ocupării agricultura. La finalul procesului de tranziție și post-tranziție, România se află la începutul unei noi perioade: *societate capitalistă subdezvoltată*, periferică în cadrul Uniunii Europene (Zamfir, 2015, 42), cu o industrie prăbușită și o agricultură destructurată, încă departe de prosperitatea de tip occidental; cu o creștere economică importantă în ultimii 16 ani, dar susținută în mare parte de sfera comerțului, nu al producției de bunuri.

În următorii 13 ani, post-tranziție (2005–2017), economia eliberată de șocurile privatizărilor s-a angajat într-o creștere modestă, realizând un plus economic de **38%**.

Creșterea PIB-ului pare a fi atins o limită a capacității viitorului de a susține

continuarea creșterii bazată pe consum/comerț. O schimbare de structură a economiei este inevitabilă: **reindustrializarea și creșterea eficienței agriculturii**, complementar cu **creșterea contribuției serviciilor productive și, în special, a resursei oferite de inovație**.

Economia românească trebuia să se refacă și să se relanseze după criza economică produsă de tranziție. E drept că se înregistrează o adevărată explozie a comerțului, dar în mare parte a acestuia nu oferă o bază solidă de continuarea creșterii. Reindustrializarea și punerea agriculturii pe baze solid-eficiente este singura posibilitate a ieșirii din criza post-tranziție. În ultimii ani a început să se contureze ideea necesității unui program de **reindustrializare**. Surprinzător, nu există încă un program de dezvoltare a agriculturii.

Problema critică a României în acest moment este că ea se confruntă cu o nouă provocare: trebuie să-și regăndească poziția în economia europeană și mondială. Relansarea economică și socială a țării a devenit o nouă prioritate pentru a se lichida decalajul față de standardele europene.

Și acest proces a fost confuz, iar rezultatele neclare. O anumită creștere economică, întreruptă de criza din 2009–2012, dar mai important de crize politice: criza Băsescu și, în prezent, criza sistemului juridic, pe fondul cronic mai durabil al crizei instituționale președinte/parlament (guvern).

Timid, de abia foarte recent se configurează necesitatea unui program de țară, în centrul căruia stă reindustrializarea, reorganizarea agriculturii, reconsiderarea poziției României în cadrul Uniunii Europene. Academia Română a propus o Strategie a dezvoltării României în perspectiva următorilor 20 de ani, 2018–2038. Ultimul pas ar fi oferirea factorului politic a unui document de sinteză, conținând viziunea globală a perspectivelor României⁴.

Strategiile guvernelor și impactul lor asupra economiei

În istoria României actuale, guvernările au fost un factor cheie al dezvoltării societății românești. Acest lucru a fost valabil și în perioada tranziției. În perioada tranziției, unele guvernări au optat pentru terapia de șoc, implementarea rapidă a reformelor (fără a lua în considerare și calitatea reformelor), altele o aplicare mai prudentă, acordând atenție evitării efectelor economice dezechilibrante.

Tranziția a fost presărată de căderi economice grave (1990–1992; 1997–1999; 2009–2011) și reveniri economice (1993–1996; 2000–2008; 2012–). Fluctuațiile economice sunt strâns legate de alternanța la guvernare care a promovat strategii diferite.

Tabel 9: Dinamica PIB în guvernările din tranziție: creșteri/scăderi față de guvernarea anterioară

Guvernări: Profil	PIB Creștere/Scădere		
1990–1991 Reformă radicală (Petre Roman) ⁵	77,4*	–22,6**	–11,3***
1991–1992 Guvernare de criză (Theodor Stolojan)	70,5	–7,1	–7,1
1993–1996 Guvernare tehnocrată (PSD)	89,1	+16,4	+ 4,1
1997–1999 Guvernare de dreapta (Ciorbea și alții)	77,0	–12,1	–4,0
2000 Guvernare de criză (Mugur Isărescu)	79,1	+2,1	
2001–2004 Guvern tehnocrat (Adrian Năstase)	103,6	+24,5	+ 6,1
2005–2008 (Tăriceanu/Băsescu președinte)	129,3	+25,7	+ 6,4
2009–2012 Guvernare de dreapta (Boc/Băsescu președinte) ⁶	123,1	–6,2	–1,5
2013–2016 PSD (Victor Ponta și alții)	138,4	+15,3	+3,8

* PIB în ultimul an al perioadei față de PIB 1989 = 100.

** Creștere/scădere a ultimului an al perioadei respective față de ultimul an al perioadei anterioare.

*** Media anuală a câștigului/pierderii perioadei în puncte procentuale.

Guvernările tehnocraților, cu diverse denumiri, au avut o caracteristică distinctivă: o preferință pentru schimbări nu neapărat mai lente, dar proiectarea lor cu o anumită grijă pentru evitarea dezechilibrelor prea puternice și competență.

Partidele de dreapta preferau opțiunea pentru terapia de șoc, măsuri dure și ignorare a nevoilor colectivității considerate ca un cost inevitabil al reformelor. În anii '90, ele au avut ca obiectiv prioritar privatizarea totală și rapidă, o privatizare „oricum” prin

distrugere. Grupul țărăniștilor/liberalilor a susținut privatizarea realizată cât mai rapid cu putință, „chiar pe un leu”. Totodată retragerea completă a statului din economie. Aceste partide au avut ca obiectiv preferința pentru distrugerea structurilor constituite în perioada comunistă, nu reforma lor.

Complementar cu privatizarea totală și rapidă, partidele de dreapta au promovat cu putere retrocedarea „in integrum”, realizată la început prin lege, apoi pe cale juridică, prin decizii judecătorești, care s-a dovedit a fi antieconomică și antisocială, cea mai importantă sursă a corupției. Se adăuga și lansarea unor politici generatoare de conflicte sociale și abuzuri: vânătoarea foștilor comuniști, care s-a blocat datorită politicii ceaușiste de a forma un partid comunist de masă, cuprinzând marea majoritate a specialiștilor, chiar mulți anticomuniști actuali; s-a adăugat apoi obsesia vânării securiștilor care s-a blocat și ea prin probleme juridice, sociale și chiar morale complicate. Această politică „de șoc” s-a agravat datorită lipsei unei viziuni strategice de dezvoltare socială.

Partidul Național Țărănesc Creștin Democrat (PNȚCD), cel mai activ în primii ani, a preluat guvernarea în 1996, dar a suferit un eșec politic catastrofal, dispărând ca partid. Și celelalte partide „istorice” au avut o soartă apropiată. Partidul social-democrat „istoric” a dispărut încă în 1990, nereușind să intre în parlament. Partidul liberal, mai moderat, a avut un suport electoral mai important. În prezent, el s-a scindat. Rolul cel mai important al dreptei a fost preluat de Partidul Democrat, care, după ani de glorie, a dispărut prin fuzionare cu PNL după eșecul său sub conducerea lui Băsescu.

Guvernările de dreapta au dus o politică a reformei radicale și brutale, având ca efect căderi importante ale economiei. Cele mai importante guvernări de dreapta, Petre Roman, Victor Ciorbea și Emil Boc, nu au rezistat, spre sfârșitul mandatului lor fiind înlocuite de guverne tehnocrate de criză, chiar înainte de alegeri, cu misiunea de a

asigura o redresare a situațiilor: Stolojan în 1991–1992 și Isărescu 2000. Guvernările tehnocrate au stopat scăderea economică și, deși continuând măsuri rapide de reformă, au fost preocupate și de asigurarea echilibrării economice și sociale, redresarea economiei. Din Partidul Național Liberal s-a desprins un nou partid liberal, ALDE, care a preluat grupul liberal tehnocrat și care a intrat în competiție cu vechiul PNL despre care mulți consideră că în fapt a fost preluat, prin fuziune, de oamenii din PC.

Reforma industriei

Industria românească în 1989 prezenta trei mari distorsiuni, care trebuiau inevitabil corectate.

În primul rând, ea era rezultatul unei creșteri industriale excesiv de rapide, predominant din rațiuni politice, cu investiții făcute mai puțin din rațiuni economice: întreprinderi supradimensionate, întreprinderi care nu luau în considerare oportunitățile pieței mondiale. Investițiile excesive făcute în industria chimică, de exemplu, s-au datorat intervenției iraționale a Elenei Ceaușescu.

Poate efectele cele mai grave au fost datorate unei viziuni globale a relației dintre economia națională și economia mondială. Strategia comunistă lua puțin în considerare avantajele diviziunii economice mondiale, având ca obiectiv dezvoltarea unei economii naționale autosuficiente: industria a trebuit să acopere aproape toate nevoile economiei românești. Deschiderea economiei românești la economia mondială a reprezentat un șoc dur.

În fine, industria românească beneficia de o capacitate tehnică și managerială cristalizată, dar inevitabil parțial deformată de sistemul conducerii centrale planificate a economiei, la care se adăuga intervenția în creștere a factorului politic.

Revoluția din 1989, mai ales prin deschiderea granițelor economice ale țării, a

împins industria română într-o situație de criză.

Programul de reformă a industriei s-a bazat pe o opțiune strategică: *privatizarea rapidă, cu orice preț, chiar pe un leu* și retragerea aproape completă a statului din administrarea întreprinderilor de stat, încă neprivatizate sau care, datorită poziției lor strategice în economia românească, ar rămâne pe o perioadă nedeterminată în proprietatea statului. Mecanismele naționale de planificare, control și suport a întreprinderilor economice a fost eliminat. Întreprinderile încă proprietate de stat au fost considerate ca sisteme absolut independente, presupunând că vor fi actori activi pe piața liberă. Eliberate de controlul politic și birocratic al sistemului comunist, în noul context al pieței libere întreprinderile vor deveni mai eficiente. S-a ignorat un fapt esențial: noua conducere a întreprinderilor de stat nu mai avea interesul vital în funcționarea acestora. În locul sistemului de conducere centrală a industriei s-a instalat un *vid de control*, la care s-a adăugat adesea și lipsa resurselor pentru dezvoltare. Controlul birocratic-politic din sistemul comunist a fost înlocuit cu un control slab sau chiar inexistent. Presupoziția că conectarea întreprinderilor de stat la piața liberă va fi un mecanism puternic de control și de stimulare a eficientizării lor s-a dovedit eronată.

Managementul întreprinderilor de stat s-a dovedit un surogat de sistem de tip capitalist. Fără controlul mecanismelor publice, noua conducere nu a avut un interes prioritar de a crește profitabilitatea întreprinderilor. Directorii întreprinderilor de stat au realizat că în contextul economic incert și lipsei de suport, decât să facă un efort enorm de a salva întreprinderea și a o dezvolta, este mai profitabil pentru ei să vândă proprietatea pe bucăți, inclusiv la fier vechi, și să facă contracte profitabile pentru ei cu întreprinderile „căpușe”. Foarte adesea, relația întreprinderilor de stat cu piața „liberă” a fost mediată de întreprinderile private „căpușe” care procurau materii și tehnologie, servicii de întreținere, vindeau

produsele. Întreprinderile „căpușe” au prosperat rapid, iar marile întreprinderi de stat au devenit tot mai ineficiente, împinse spre faliment. Foarte adesea, direcția întreprinderilor de stat au creat adevărate coaliții cu întreprinderile „căpușe” pentru exploatarea propriei lor întreprinderi. Șefii întreprinderilor de stat au devenit nu manageri riguroși și responsabili, ci „băieți deștepți” cum sunt curent numiți. În aceste condiții, conectarea directă la piața liberă s-a dovedit un stimulente slab. În noul context, întreprinderile s-au dovedit a funcționa, contrar așteptării, mai prost decât în sistemul comunist. Multe întreprinderi încă neprivatizate s-au autodistrus; sau eficiența funcționării lor a scăzut substanțial.

Dezindustrializarea s-a datorat deci atât privatizării cu orice preț, cât și neglijării reformei managementului întreprinderilor proprietate publică.

Privatizarea spre dezvoltare sperată inițial s-a dovedit în fapt a fi o *privatizare prin distrugere*. Foarte puține cazuri de privatizare s-au dovedit de succes. Cele mai multe dintre întreprinderile privatizate au dispărut. Și în acest caz, așteptările s-au dovedit mai degrabă naive. Noul proprietar, „pe un leu”, a acționat rațional. El a fost pus în fața unei dileme: să facă investiții importante așteptând într-un viitor incert un profit nesigur sau să câștige sigur imediat, fără cheltuieli, prin vânzarea pe bucățele a întreprinderii, inclusiv la fier vechi. Noii proprietari au fost raționali și au utilizat privatizarea ca mijloc de câștig imediat prin distrugerea întreprinderilor câștigate.

Rezultatul reformei prin privatizare a industriei a avut următorul rezultat: în 10 ani, producția industrială a scăzut la **43,3%** față de nivelul din 1989. Și forța de muncă angajată în industrie a scăzut la **48,1%** din nivelul inițial: de la **4,2** milioane de angajați la **2** milioane (Axenciuc, 2012, 42–43).

Reforma agrară

În 1990, primul ministru de atunci a lansat o formulare rămasă celebră: *pariul pe agricultură*.

În această perioadă, agricultura română nu avea numai funcția de a oferi produse agricole, dar și locuri de muncă, foarte importantă în procesul de tranziție de la o populație masiv ocupată în agricultură, la o țară industrializată care absoarbe treptat forța de muncă din agricultură.

La sfârșitul perioadei comuniste, agricultura se baza pe un sistem de concentrare a proprietății pământului în cooperative (CAP) și gospodăriile de stat (IAS), capabilă a absorbi noua tehnologie și investițiile, e drept relativ modestă, incorporând însă un procent ridicat de specialiști. Era de asemenea important că oferea locuri de muncă, cu ocuparea completă sau parțială.

În 1990, în ceea ce privește agricultura, ne aflăm în fața unei dileme: o reformă a cooperativelor, o reorganizare a lor pe baza sistemului independent de cooperatie sau desființarea cooperativelor și „reîmproprietărirea” cooperativelor. Reforma cooperativelor impunea un rol strategic al statului în crearea noului model de cooperative, sau retragerea sa prin desființarea cooperativelor. Această a doua strategie a fost adoptată.

Strategia FSN adoptată în 1990 prevedea libertatea cooperativului de a se retrage din cooperativă sau de a reforma sistemul cooperatist. Partidele „istorice”, foarte vocale politic, au exercitat însă o puternică presiune de desființare brutală a cooperativelor. FSN-ul, care nici el nu a acordat o prea mare importanță problemei, a cedat.

Inițiativa distrugerii cooperativelor și retrocedării pământului nu a venit din partea țăranilor, ci un obiectiv politic impus de PNȚCD.

Prima lege prin care a fost reglementat statutul proprietății asupra terenurilor agricole a fost *Legea fondului funciar din 1991*. Această lege prevedea desființarea Cooperativelor Agricole de Producție și a Întreprinderilor Agricole de Stat și distribuirea suprafețelor de teren către foștii proprietari, în limita a 10 hectare pentru fiecare familie. Ulterior, în anul 1997, *Legea* crește suprafața maximă care putea face obiectul împrumutării de la 10 ha la 50 ha. Procesul de împrumutării a decurs anevoios, în bună măsură din cauza prevederilor care stipulau reîmprumutării pe vechile amplasamente.

A urmat o perioadă de desființare prin distrugere a cooperativelor: acumulările de proprietate colectivă practic distruse, iar retrocedarea terenurilor s-a izbit de numeroase probleme juridice, proces care nu a fost complet finalizat nici până în prezent. Au explodat și aici numeroase cazuri de abuz și corupție.

Rezultatul noii „reformă” a fost o nouă **fragmentare** a proprietății pământului, problema de secole cu care se confrunta agricultura română. Locul marilor ferme a fost luat de mici exploatații familiale axate, în principal, pe asigurarea autoconsumului. Privită din perspectiva distribuției proprietății pământului, situația agriculturii românești a fost în 2013 mult mai proastă decât în 1936.

În 2013, țăranii proprietari de pământ sub 5 ha, 87,8% dintre gospodării, peste 3 milioane, prezentau un risc ridicat de sărăcie. Șansa creșterii țăranimii înstărite este redusă. Continuarea procesului de până acum, riscul este o accentuare dramatică a polarizării satului: o masă mare de țăranii care dețin sub 5 ha, iar proporția celor care dețin mai mult teren s-a subțiat enorm: țăranii mijlocași, între 5 și 10 ha (7,2%) și țăranii prosperi, între 10 și 50 ha, 07%. La limita superioară, marile exploatații reprezintă doar un procent din totalul gospodăriilor, dar dețin mai mult de jumătate din terenul agricol.

Table 10: Distribuția gospodăriilor țărănești în funcție de suprafața de teren în proprietate, în 1936 și 2013

Suprafață	Mii gospodării – 2013		1936	
	Gospodării (mii)	%	Gospodării (mii)	%
Sub 1 ha	1.960	51,8%	610	18,6%
1–5 ha	1.360	36,0%	1.850	56,3%
5–10 ha	280	7,2%	560	17,1%
10–50 ha	22,2	0,7%	180	5,5%
Peste 50 ha*	240	5,9%	33,5	1,1%

Sursa: INS – Ancheta structurală în agricultură 2013 și adăugat cea din 1936.

* Statistica nu e clară în privința acestei categorii. Se pare că aici au fost incluse și sisteme agricole care înglobau mai mult teren prin arendă, nu proprietate efectivă.

Structura de proprietate a terenului agricol este încă caracteristică stadiului precapitalist, o fărâmițare a proprietăților, care trebuie depășită printr-o nouă politică agrară care de abia acum ar trebui inițiată.

Desființarea cooperativelor agricole a produs o reîntoarcere la o agricultură de tip precapitalist: plugul și animalele, și acestea în deficit. Pământ puțin, fragmentat și lipsa instrumentelor agricole moderne a produs un

regres la forme tradiționale, la o agricultură de subzistență, cu o legătură slabă cu piața.

Efectul economic al desființării cooperativelor a fost și tehnic distructiv, pierderea unei mari părți a tehnicii acumulate: distrugerea unor capacități de producție ale cooperativelor, scăderea numărului de animale, distrugerea sistemului de irigații. Producția agricolă s-a prăbușit în primul deceniu al tranziției, terenuri nefolosite, ineficiența micii gospodării.

Table 11: Câteva efecte ale reformei agrare asupra tehnologiei agriculturii

Ani	Îngrășăminte (mii t.)	%	Suprafețe irigate (mii ha.)	%	Bovine (mil. capete)	%
1989	1.159	100	3.169	100	6,3	100
2000	342	29,5%	216	6,8%	3,1	49,2%

Sursa: V. Axenciuc, 2012, p. 205.

Neconectarea la sistemul capitalist este evidentă în condițiile în care după mai bine de un deceniu de tranziție, doar aproximativ 10% dintre gospodăriile din agricultură vindeau produse pe piață, restul producției fiind utilizată pentru propriul consum.

Dacă luăm în considerare proprietatea terenului drept criteriu al sărăciei, sub 5 ha, mai ales în condițiile lipsei instrumentelor de muncă (animale, pluguri, tractoare etc.), țărănimea în 2013 este mult mai săracă decât era în 1930.

În prima fază a tranziției, datorită haosului retrocedărilor și a lipsei de mijloace

agricole, mari zone agricole au fost nelucrate. Să adăugăm încă un factor agravant. Posibilitățile de angajare în industrie au afectat mai ales populația sătească.

Proporția țăranilor relativ prosperi (5–10 ha) era mult mai mare în perioada dintre cele două războaie: aproape un sfert în 1936, 22,6%, scăzând în 2013 la 7,9%.

După aderarea României la Uniunea Europeană se înregistrează un proces de creștere a numărului fermelor de dimensiuni mari, produsă pe fondul cumpărării masive de terenuri de către societăți comerciale

agricole și persoane fizice române, dar mai mult străine. Practic, în lipsa unor măsuri consistente de susținere a fermelor medii, care în statele occidentale reprezintă coloana vertebrală a sistemelor agricole, acest segment riscă să rămână slab reprezentat. Proporția marilor sisteme agricole, peste 50 ha, este în creștere față de perioada dintre cele două războaie, 5,9% față de doar 1,1% în 1936, posedând majoritatea pământului, **52,1%** din totalul terenului agricol.

Retrocedarea terenurilor a avut și un efect pozitiv în perioada tranziției: micile proprietăți de pământ nu au nicio șansă să se dezvolte în ferme mijlocii prospere, dar au avut un rol de protecție socială. Mulți muncitori disponibilizați în procesul de dezindustrializare au putut obține sursa de supraviețuire în mica agricultură.

Populația ocupată în agricultură a crescut considerabil față de 1989, atingând cote maxime între anii 1998 și 2000, aproape de revenirea la starea din 1970: în 1970 rata ocupării în agricultură era de **49%**, în 1989 a scăzut la **27%**, iar în 2002 a crescut la **42%** (Voicu 2005, 88); 3,5 milioane de persoane sunt ocupate în agricultură, reprezentând peste 70% din totalul populației rurale ocupate (INS, Tempo).

Problema supra-ocupării în agricultură amintește de starea din perioada interbelică. Migrația a început să crească, mai ales în vestul Europei.

Retrocedarea proprietăților din anii '90 a fost o decizie politică fără viziune economică și socială, fixând criza agriculturii cu încă cel puțin trei decenii.

Imaginea economiei românești actuale nu pare a fi prea optimistă: o economie

privatizată și dezorganizată: o industrie distrusă greu de reconstruit, o agricultură bazată pe o pulverizare în mici proprietăți dificil a fi absorbite.

Rolul statului în perioada tranziției

În perioada tranziției, inevitabil statul și-a schimbat substanțial funcțiile. Intervenția sa într-o perioadă de schimbare socială profundă ca cea a tranziției nu poate să se reducă, ci chiar să crească: în restructurarea întregii societăți, dar și în echilibrarea bunăstării. Așa s-a întâmplat în toate perioadele de schimbări social-economice profunde. În Europa Occidentală, în anii '50–'60 de refacere după război statul s-a dezvoltat rapid. În acea perioadă a apărut ce s-a considerat o importantă inovație instituțională, **statul social**. Sistemul public și-a asumat importante funcții în sfera serviciilor sociale, învățământ, sănătate, asistență socială, în planificarea națională și locală, în lansarea de complexe programe sociale de soluționare a problemelor sociale. Și în criza economică din anii '30 statele occidentale au cunoscut un stimulent de extindere a funcțiilor lor, atât în domeniul economic, cât și în cel social.

În întreaga perioadă a tranziției, politica în România, declarată public repetat, a fost cea a **statului mic**.

Statul român și-a asumat rolul cel mai scăzut din Uniunea Europeană, exprimat în slaba sa finanțare.

Table 12: Ponderea cheltuielilor guvernamentale în PIB (2015)

	2015	2018
UE 15	47,7%	46,6%
UE 28	47,2%	46,1%
Bulgaria	40,7%	36,9%
România	35,8%	35,2%

Sursa: Statistical Annex of European Economy, Spring 2017, European Commission, Economic and Financial Affairs, p.187, 193, 196, 197.

Paradoxul României: deși statul este cel mai „mic” din Europa, obiectivul declarat al actorilor politici a fost, până de curând, reducerea și mai mult a lui. În România a dominat opțiunea ideologică că statul trebuie să fie și mai mic. Atenția acordată creșterii eficienței funcționării statului este marginală. Semnificativ, în ultimii ani este dominantă în discursul politic tema așa-zisului **stat de drept**, o altă formă a doctrinei statului mic. În fapt, se promovează o ideologie a reducerii statului la aceea de a asigura funcționarea vieții sociale în parametrii fixați de sistemul juridic,

ignorând responsabilitatea importantă a statului în sfera susținerii dezvoltării economiei și a vieții sociale, mai ales într-o perioadă dificilă de schimbare, și asigurarea unei protecții sociale compensatorii.

O politică corectă a statului nu este de reducere în continuare a lui, ci creșterea funcțiilor statului, concomitent cu creșterea eficienței programelor publice și eliminarea birocrăției și corupției ca formă îngrijorătoare de exploatare a resurselor publice.

De această părere este și populația.

Tabel 13: Considerați că statul ar trebui să intervină mai puternic în economie?

Mult mai puternic	68%
Mai puțin	18%

Sursa: Sondaj AVANGARDE, 2018

Cât de democrată este democrația românească?

În evaluarea sistemului politic ne confruntăm cu o discrepanță frapantă. Pe de o parte, avem structuri instituționale standard pentru orice democrație occidentală: pluripartidism, parlament, alegeri. Pe de altă parte, instituțiile democratice funcționează departe de așteptări. Populația are o estimare extrem de critică: **91%** consideră că au o influență scăzută sau foarte scăzută asupra modului în care este condusă țara (Diagnoza calității vieții, 2010).

Dincolo de opiniile populației, câteva fapte relevante pentru succesul/insuccesul democrației românești. 2012: majoritatea reală a populației (7,4 milioane, față de un segment nesemnificativ care a avut o altă părere) a votat pentru demiterea președintelui, Traian Băsescu, considerat a fi frâna principală în calea ieșirii din situația de criză a României. Voința populației, exprimată democratic prin vot, a fost însă desconsiderată. Instituțiile occidentale aveau

o altă părere și au impus-o de fapt României. Președintele Băsescu însuși a încălcat principiul fundamental al funcției sale constituționale: să asigure respectarea cu strictețe a voinței poporului. El a chemat, nu la vot, ci să stea acasă, să nu-și exprime opțiunile. A fost un act politic unic într-o democrație modernă. Mai mult, a ignorat voința zdrobitoare a majorității reale, refuzând să-și dea demisia de onoare. Clasa politică a dovedit și ea lașitate, acceptând cu resemnare, printr-o sofisticărie juridică, anularea voinței populației.

Democrația românească există la nivel instituțional, dar conținutul său real este relativ diferit față de Occident.

Distribuția social-politică a puterii claselor/grupurilor sociale a avut o caracteristică a perioadei de tranziție. Muncitorii au fost afectați masiv de procesul de privatizare. Puterea socială a acestora a fost redusă pentru a nu împiedica procesul de privatizare. Reducerea masivă a numărului de salariați a reprezentat un factor de inhibare a revendicărilor. După privatizare, problema intereselor muncitorilor a fost plasată la nivelul întreprinderilor. Sindicatele puternice au fost mai ales cele la nivelul

sistemului public, în care negocierile sunt la nivel național. Reprezentarea politică a fost slabă. PSD nu a fost, în fapt, reprezentant al clasei muncitoare. Până foarte recent, a dominat politica salariului mic ca filozofie a tuturor partidelor politice. Nici reprezentarea țărănimii nu a funcționat la nivel politic. În condițiile desființării prin lege a cooperativelor agricole, retrocedarea pământurilor a fost privită de țărani cu suspiciune. Pentru ei pământul dobândit reprezenta o simplă proprietate pe care nu știa cum să o pună la lucru datorită lipsei mijloacelor și mai important a fragmentării ei. Desființarea cooperativelor nu a fost urmată de vreun program de suport al noilor proprietari de pământ. PNȚCD a fost foarte activ în promovarea desființării cooperativelor, dar țărani au sesizat de la început confuzia programului, și efectele lui distructive. De aceea PNȚCD nu a fost susținut de țărani și a dispărut spre sfârșitul anilor '90.

Democrația românească prezintă patru surse structurale de vulnerabilitate.

Dualitatea Parlament/Președinte. Democrațiile occidentale, cu rare excepții, se caracterizează printr-o conducere unică, generată de votul universal/parlament/guvern. Democrația României se caracterizează printr-o conducere duală, parlament/guvern și președinte. Ambele structuri sunt bazate pe vot universal, dar controlul lor de către comunitate este diferit. Controlul public al parlamentului este mai complex: alegerile, contactul permanent al deputaților cu comunitatea care i-a ales, controlul lor ca membri ai partidelor care trebuie să ia în considerare următoarele alegeri. Diversitatea reprezentativă a parlamentului asigură un control continuu asupra guvernului. Controlul Președintelui de către comunitate este slabă. Alegerea lui din 5 în 5 ani slăbește relația președintelui cu comunitatea. Odată ales, președintele nu mai este supus niciunui mecanism instituțional de control, singura restricție este să nu încalce constituția. Autoritatea președintelui este definită

insuficient, acesta putând relativ ușor să abuzeze. Mai ales în situația în care președintele vine din partidele de opoziție, cum este cea actuală, conflictul președinte parlament/guvern este inevitabil.

O nouă amenințare: „statul paralel”. În ultimii doi ani au izbucnit în atenția publică cazurile de abuz, corupție și tentativă de control a sistemului democratic de către instituțiile de forță, în primul rând SRI și DNA. SRI, utilizând procuratura și în cooperare cu aceasta, a declanșat un proces de control al liderilor politici și economici, inclusiv a judecătorilor. Procesul a pornit de la președinția lui Bănescu care a transformat aceste instituții în instrument al controlului lui împotriva personalităților politice din opoziție, viciind instituțiile democratice. După plecarea lui Bănescu, coaliția instituțiilor de forță a continuat să-și consolideze puterea asupra instituțiilor democratice, devenind o putere independentă de actorii politici. Au apărut opinii că se prefigurează o nouă coaliție a instituțiilor de forță cu actualul președinte, cu obiectivul de a răsturna guvernul ales democratic. Rămâne de explicat și ciudata susținere de către unele forțe politice externe a conducerii actuale a DNA.

Toleranța la încălcarea legii în procesul de privatizare a avut ca efect „Statul mafiot”. Politica privatizării rapide a inclus și privatizarea prin toleranța la corupție. Public se știa că privatizările au inclus multe încălcări ale legii. Timp de cel puțin 20 de ani nu se înregistrează procese care să aibă ca obiect corupția privatizărilor. Noii bogați, cu rare excepții, în perioada tranziției nu au făcut obiectul unor procese penale. Corupția îmbogățitorilor a însemnat coruperea responsabililor politici. Statul corupt a fost mediul favorabil al privatizării *oricum*. „Baronii locali”, care sunt din toate partidele, sunt de fapt centre de putere locală în interesul grupurilor de interese.

Rolul instituțiilor occidentale în orientarea guvernării din România. Băncile mondiale și ulterior Comisia Europeană, pe lângă rolul de suport al reformelor tranziției,

și-au extins puterea în adoptarea funcției de *orientare* și *control* al guvernării românești, distorsionând structural funcționarea democrației din România.

În 2003 a explodat o dispută în legătură cu sistemul de protecție a copiilor abandonati aflat într-o situație de criză. Ministrul, care primise responsabilitatea acestei probleme, a pus punct discuțiilor: „dacă «baroana» (un parlamentar englez foarte activ în România în acea perioadă) este fericită, și eu sunt fericit”. Și soluția baronesei a fost adoptată.

Explozia corupției caracteristică strategiei tranziției. Evenimentele din ultimii ani au adus o probă obiectivă a marilor deficite de funcționare a tranziției: amploarea **corupției**. Sunt specialiști care estimează că statul român în perioada tranziției are un profil distinct, caracterizat prin faptul că el reprezintă și un mecanism de exploatare a resurselor publice de către grupurile de interese, cu o largă toleranță față de variatele forme de corupție. În literatura de specialitate sunt folosite adesea caracterizări dure ale statului român actual: *stat* neofeudal, sau *stat captiv*. În contextul scandalului privitor la funcționarea sistemului juridic circular, cu un grad ridicat de credibilitate publică, formula de *stat corupt*.

Alături de corupție, s-a consolidat îngrijorarea că suntem afectați de un proces rapid de *birocratizare* care blochează funcționarea eficientă a societății. Accentul exclusiv pe **procedurile** de acordare/evaluare a programelor publice, complementar cu atenția scăzută acordată **evaluării eficienței** acestora, are efecte distorsionante importante.

Politica socială a bunăstării

Obiectivul principal al politicilor sociale este să dezvolte programe sociale de **producere a bunăstării colective** (în

principal educație și sănătate; promovarea ocupării) și de **echilibrare a distribuției bunăstării**, în mod special să prevină și să reducă sărăcia.

Țările vest-europene au inventat, în condițiile dificile lăsate de cel de al Doilea Război Mondial, conceptul de *stat social* și și-au menținut această orientare. UE a conferit statului social o nouă dimensiune, introducând un concept-obiectiv politic prioritar: **reducerea excluziunii sociale și promovarea incluziunii sociale**.

Obiectivul UE este crearea unei societăți europene omogene, starea socială a țărilor fiind, pe lângă economie, un indicator important. Pentru aceasta, pe lângă contribuția economiei, funcțiile sociale ale statului sunt esențiale. Cheltuielile sociale publice reprezintă un indicator important.

Strategia Postolache din 1990 prevedea costuri sociale inevitabile ale tranziției, dar se programa ca ea să se desfășoare „în condițiile unui program de protecție socială eficace a grupurilor defavorizate, unui nivel acceptabil de asigurare socială a întregii colectivități și promovării unei politici coerente, care să asigure *creșterea treptată, dar efectivă, a standardului de viață, a calității vieții*” (Stănescu, 2014, 12). Procesul de schimbare a fost altfel decât cel programat: foarte grea pentru populație. *Costul social* a fost apreciabil, dar el a fost considerat ca *inevitabil*, acceptat ca o condiție necesară a succesului tranziției. Pe lângă prăbușirea standardului de viață, s-a înregistrat un impact asupra dezorganizării sociale și demoralizării populației. S-a adăugat și evitarea prin explicații complementare a asumării responsabilității a costurilor sociale ale politicii tranziției: *o atribuire moralistă*, prostia, lenea și hoția, sau atribuite colectiv nouă, românii („așa suntem noi, românii”); mai nou, clasei politice care trebuie și ea reformată⁷ (Zamfir, 2004, 2012).

Discursul public din România avansează aproape constant estimarea că *statul social* consumă în România excesiv de mult din buget. În consecință, el trebuie drastic redus

și pe această dimensiune. În realitate, perioada a tranziției a fost un factor care a mărit decalajul față de celelalte țări europene. Politica statului în întreaga

Tabel 14: Cheltuielile publice sociale ca pondere în PIB (2011)

România	19,5
media UE 27	34,3
Ungaria	26,8
Slovacia	22,4
Cehia	24,9
Polonia	24,0
Bulgaria	21,5
Danemarca (nivelul cel mai ridicat)	43,1

Tabel 15: Protecție socială, 2016, ca % din PIB

Țări/UE	% din PIB
UE 28	19,1%
EU 8	14,0%
Țări cu cheltuielile cele mai ridicate	
Finlanda	25,6
Franța	24,4
Danemarca	23,4
Țări cu cheltuieli scăzute	
Bulgaria	12,7
România	11,6
Lituania	11,2
Irlanda	9,9

Sursa: Eurostat [gov_10a_exp].

Finanțarea este mai scăzută la toate componentele protecției sociale, ca % din PIB:

Tabel 16: Cheltuielile publice de protecție a unor grupuri vulnerabile, ca % din PIB, România în comparație cu UE 28

	UE 28	România
Vârstnici	10,3%	8,5%
Boală și dizabilități	2,8%	1,0%
Familie și copii	1,7%	1,1%
Șomaj	1,4%	0,1%
Excluziune socială	0,8%	0,2%
Locuințe	0,5%	0,0%

Sursa: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Total_general_government_expenditure_on_social_protection,_2017_\(%25_of_GDP\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Total_general_government_expenditure_on_social_protection,_2017_(%25_of_GDP).png).

Protecția socială ocupă în strategia tranziției a tuturor țărilor foste socialiste europene o atenție net mai scăzută decât în celelalte țări europene, dar semnificativ mai ridicată decât în România care ocupă antepenultimul loc, după Irlanda și Lituania.

Subfinanțarea relativă apare în toate domeniile sociale. Deși, de exemplu, unii lideri politici se plâng constant că pensiile presupun cheltuieli prea mari, în fapt datele arată că ele sunt mult mai mici decât în celelalte țări în tranziție.

În contrast cu politica UE, unele guvernări în România au avut ca obiectiv prioritar reducerea la minimum a funcțiilor sociale ale statului. În mod special, asistența socială este ținta reducerii drastice, pe motivul că este prea mare și viciată de abuzuri, de ea beneficiind mulți care de fapt nu merită, fără a se furniza însă date statistice, cu excepția unor exemple. Tema combaterii excluziunii sociale/promovării incluziunii sociale nu mai este prezentă decât accidental în discursul politic. Politica românească a fost constant orientată spre reducerea suportului social, sub standardul

unei mai bune focalizări: *reducerea prin focalizare*.

Serviciile sociale fundamentale – învățământ, sănătate, asistență socială – sunt supuse presiunii de frânare a finanțării lor la niveluri minime de supraviețuire.

Calitatea vieții și standardul de viață al populației

Economia are un impact direct asupra vieții oamenilor, în principal prin oportunitățile ocupaționale și veniturile pe care le oferă. Reforma tranziției a modificat și modul de viață al oamenilor, în primul rând prin schimbarea structurii ocupației.

Oportunitățile ocupaționale

Strategia tranziției a avut efecte profunde asupra ocupării. În primul rând, scăderea ocupării: în 2015 rata ocupării în România este de 66,0% față de media UE15 de 70,5% și UE8, 71,3%, reprezentând una dintre cele mai scăzute din Europa.

Tabel 17: Rata ocupării: populația 20–64 ani, 2015

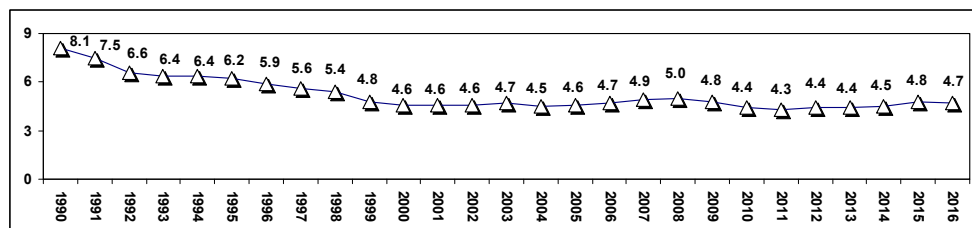
UE 28	70%
UE 15	70,5%
UE 8	71,3%
România	66%

Sursa: Eurostat [lfsi_emp_a].

În societățile moderne, munca salarială este cea mai importantă formă de ocupație. Ea acordă venituri mai ridicate decât economia nesalarială și securitate ridicată a locului de muncă și a veniturilor. Cu munca salarială sunt asociate cele mai importante beneficii sociale: asigurări de sănătate, ajutor de boală, pensii, ajutor de șomaj. Gradul de

salarizare este deci un indicator fundamental al *calității vieții de muncă*.

Impactul cel mai dur asupra vieții oamenilor a fost pierderea locurilor salariale de muncă, de la **8,1** milioane constant între **4,3 și 5** milioane. S-au pierdut **3,7** milioane locuri de muncă salarială.

Sursa: INS, Anuarul Statistic al României 2002–2016 (cf. datelor din cercetarea statistică *Costul forței de muncă în unitățile economico-sociale*); INS, 2017, Baza Tempo; RPL 1992, 2002, 2011.

Figura 2: Număr (mediu) de salariați, mil. persoane

Cea mai mare pierdere de locuri de muncă salariale a avut loc în industrie: salarii în industrie reprezintă în 2013 în

Tabel 18: Dinamica numărului de locuri de muncă salariale

	1990 (mii pers.)	2013 (mii pers.)	% din 1990
Total economie	8.142	4.444	54,6%
Industrie	4.005	1.285	32,1%
% din 1990	49,2%	28,9%	

Sursa: Anuarul Statistic al României 2000–2014.

Șansa de a obține un loc de muncă a devenit o problemă critică: în 2010, 76% din

Tabel 19: Cum estimează românii posibilitatea obținerii unui loc de muncă?

	1990	2010
Proastă/Foarte proastă	33%	76%
Satisfăcătoare	30%	17%
Bună/Foarte bună	21%	6%

Sursa: I. Mărginean și I. Precupețu (coord). 2011, 246.

Privatizarea industriei este inevitabil însoțită de reducerea locurilor de muncă. Se poate însă discuta amploarea acestui efect: o privatizare grăbită, făcută rapid, „oricum” va fi inevitabil o *privatizare prin distrugere* a capacităților productive și pierderi masive de locuri de muncă. O privatizare responsabilă va crește șansa unor *privatizări prin dezvoltare*. Politicul va fi deci un factor important al ocupării. Și, într-adevăr, dincolo de procesul tranziției, guvernările au fost asociate cu efecte distincte asupra ocupării.

Tabel 20: Guvernările și amploarea pierderii locurilor de muncă salariale

Guvernările	Număr salariați în ultimul an al perioadei (mii)	Pierderea locurilor salariale (mii)	Reduceri/salariați ca % din ultimul an al perioadei*
1990	8.102		
1990–1992 Petre Roman/Stolojan	6.627	-1.475	-18,2%

Governările	Număr salariați în ultimul an al perioadei (mii)	Pierderea locurilor salariale (mii)	Reduceri/salariați ca % din ultimul an al perioadei*
1993–1996 ...	5.939	-686	-10,3%
1997–2000 V. Ciorbea și alții	4.626	-1.313	-22,1%
2001–2004 Adrian Năstase	4.469	-153	-3,3%
2005–2008 Tăriceanu	5.046	+577	+ 12,9%
2009–2012 (criza) Boc	4.443	-697	-13,8%
2013–2016 V. Ponta și alții	4.733	+288,8	+ 6,5%

Sursa: INS, Anuarul Statistic al României 2002–2016, calcule realizate de noi.

* Nivelul ultimului an al perioadei față de ultimul an al perioadei anterioare. Exemplu: 1992 față de 1990, 1996 față de 1992.

Tranziția dură, cu reduceri masive de salariați, a caracterizat prima fază a tranziției, 1990–2000. În această perioadă, numărul de salariați s-a redus masiv cu 3,5 milioane până în 2000, când a rămas doar 57% din numărul de salariați din 1990.

Între 2005 și 2016 nu se produce o creștere sensibilă a numărului de salariați, nereușindu-se să se depășească nivelul de 5 milioane de salariați. Economia românească nu pare deci să aibă capacitatea de creștere economică solidă, cu efectul unei noi creșteri a numărului de salariați. Acum, la sfârșitul tranziției, nu pare să existe încă voința și nici capacitatea de a relansa o politică activă de creștere social-economică a țării și o preocupare de creștere a locurilor de muncă.

Unde au dispărut salariații?

Cum au făcut față guvernările exploziei scăderii forței de muncă din economie de 3,3 milioane de salariați eliberați până în 2004?

Niciun partid nu a avut în programul său ca un obiectiv important crearea de locuri de muncă. Nu s-a recurs nici la programe de investiții de interes național, politică tipică în perioadele de criză. Construcțiile publice în România au fost în perioada tranziției cele mai scăzute: puțini bani, utilizarea ineficientă a lor. Construcțiile publice au devenit exemple de vârf ale corupției: cazul drumurilor care rămân nefăcute și atunci când sunt realizate, de proastă calitate, dar cu costuri mult mai mari decât în țările vecine. Ele au crescut mult mai mult profiturile decât locurile de muncă.

O strategie la care s-a recurs masiv a fost una de tip pasiv, **pensionarea anticipată**.

Tabel 21: Creșterea rapidă a numărului de pensionari

Ani	Număr pensionari	%
1990	2.570	100%
2000	4.359	169,6%

Tabel 22: Dinamica numărului de pensionari și pe tipuri de pensii. Se indică anul de vârf cu cei mai mulți pensionari pe categorii de pensii și % în raport cu anul 1990

	1990		An de vârf	Nivelul anului de vârf		2016	
Total	3.577	100%	2002	6.342	177,3%	5.685	158,9%
Asig. sociale	2.570	100%	2010	4.927	207,9%	4.819	187,5%
Invaliditate	208	100%	2009	909	437,0%	675*	324,5%
Agricultori	1.007	100%	2001	1.767	175,5%	866	86,0%

Sursa: INS, *Anuarul Statistic al României 2002–2016*.

* 2015

Ponderea pensionarilor în totalul populației urmează aceeași tendință: creștere rapidă de la 15,4% în 1990 la 29,3% în 2002, scăzând apoi la 26,8% în 2016.

Pensionarea anticipată a dus la o scădere substanțială a standardului de viață a foștilor salariați: salariile sunt înlocuite cu pensii mult mai mici. Aici găsim o sursă importantă a sărăciei.

Puțin mai mult de jumătate din cei eliberați din industrie, 1.789, au fost preluați prin pensionarea anticipată.

La aceasta se adaugă relaxarea procedurilor de pensionare în caz de boală: de la **208 mii** în 1990 la **882 de mii** în 2007, o creștere de peste 4 ori.

O parte importantă a persoanelor care nu mai găsesc locuri de muncă în industrie, rămân sau se întorc într-o agricultură de subzistență.

Restul, de aproape un milion, au rămas neangajați: șomeri, activi în economia nesalarială, formală sau informală. O anumită compensare ocupațională a fost oferită de migrația în Vest pentru a obține locuri de muncă.

Veniturile

Veniturile populației au început să se erodeze încă din 1980.

Venitul anual disponibil *per capita* plasează România pe **ultimul loc în Europa**, la distanțe greu de recuperat în următorii ani: **26%** din venitul mediu din țările UE 15, dar și **61%** față de țările UE 8 (Eurostat, 2015).

Tabel 23: Venitul anual disponibil per capita, Euro (PPS, brut), 2015

UE 15	32.938
UE 8	13.962
România	8.531 = 61,0% din UE 8 = 26% din UE 15

Sursa: Comisia Europeană, baza AMECO.

Dar performanțele României în raport cu celelalte state care actual compun UE? În 1990, România nu era cea mai săracă țară din Europa: cel puțin 4–5 state erau mai sărace.

Eurostat oferă date pentru 2007. România este nu numai cea mai săracă țară din Uniunea Europeană, dar și la o distanță apreciabilă de toate celelalte țări.

Tabel 24: Venitul disponibil median (pe adult echivalent), la paritatea puterii de cumpărare, în țările membre UE în anul 2007

Luxemburg	29.292	Slovenia	13.298
Marea Britanie	18.943	Grecia	11.577
Cipru	18.230	Malta	12.572
Irlanda	17.843	Portugalia	8.933
Olanda	17.718	R. Cehă	8.913
Germania	17.338	Estonia	6.765
Danemarca	16.958	Slovacia	6.888
Belgia	16.726	Ungaria	6.631
Franța	15.604	Lituania	5.854
Suedia	15.968	Letonia	5.594
Finlanda	15.372	Polonia	5.704
Italia	14.580	Bulgaria	3.343
Spania	13.011	România	2.942

Sursa: Eurostat, 2010.

Venitul disponibil pe persoană echivalentă în țările UE în 2007 oferă următoarea imagine: mediana pe UE poate fi considerată Spania, cu 13.011 euro. România, cu 2.942, se plasează cu mult sub 60% din mediană (nivel sub care UE consideră plasarea în sărăcie), mai precis la 23% din mediană. Performanța umană a tranziției românești apare și mai dezamăgitoare, dacă o raportăm la media celorlalte țări în tranziție: veniturile pe persoană în România reprezintă, în 2007, 39,4% din media veniturilor celorlalte 8 țări în tranziție, în care nu am inclus Bulgaria. Politica tranziției a aruncat în sărăcie un segment substanțial de salariați.

Întreaga tranziție a României a fost caracterizată printr-o politică *pro-profit* (profitul a fost avantajat pe toate căile) și

anti-salarială. Profitul este avantajat cu sistemul de impozitare nu progresiv, ci unic, 16%. Politica salarială a fost centrată pe *politica salariului mic*, considerată un factor pozitiv al creșterii economice. Salariații au fost sacrificați pentru o creștere economică iluzorie. În plus, nu există facilități pentru reinvestirea profitului fapt care încurajează consumul lui neproductiv.

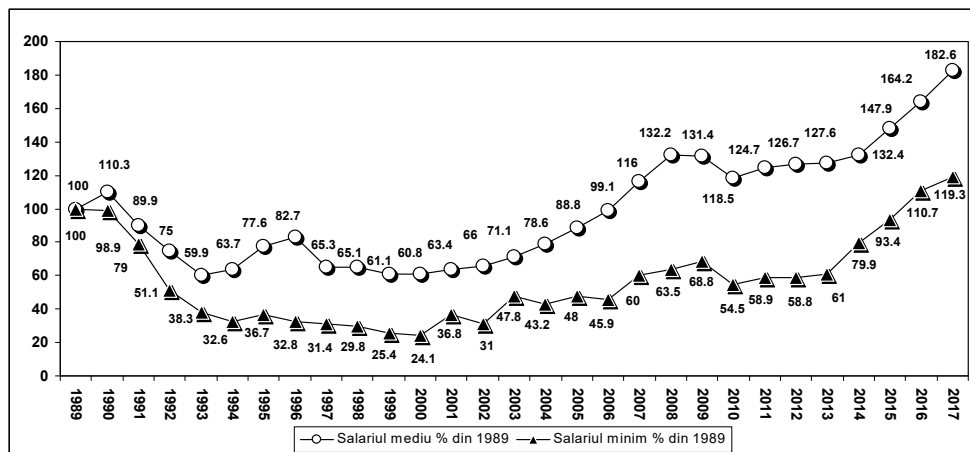
Valoarea salariilor s-a prăbușit încă din primul an al tranziției, atingând în 1997–1999 nivelul cel mai scăzut: 56–58% din valoarea din 1990. Abia, după 17 ani de tranziție, în 2007, salariul mediu depășește cu puțin nivelul din 1990. Situația este mai dramatică dacă adăugăm faptul că s-a produs și o pierdere a numărului de salarii, principala sursă de venituri.

Tabel 25: Salariile și consumul în perioada 1980–2000

Anii	Salarii medii reale	Pensii medii reale	Consumul anual mediu/loc (kg.)		Locuințe terminate (mii)	%
			Carne	Zahăr		
1980	100	100	62,0	28,2	161,4	
1985	95,9	92,0	55,1	26,3	105,6	
1988	93,2	100 93,0	100 52,4	25,0	103,3	100
1992	72,4	77,7 71,0	76,3 45,8	24,1	27,5	26,6
1995	66,1	70,9 64,1	68,9 47,2	23,5	35,8	34,6
2000	58,6	62,9 42,3	45,5 46,3	23,0	26,4	25,6

Sursa: Axenciuc, Vol. I, p. 209.

În anii '80, consumul de carne a scăzut datorită rarității pe piață; în anii '90, a scăzut și mai mult, de data aceasta datorită lipsei banilor. Producția de locuințe s-a prăbușit și ea.

Sursa: Valorile salariului mediu net pe economie au fost preluate din Anuarul Statistic al României 1990–2015, iar valorile pentru salariul minim de pe site-ul Ministerului Muncii, Familiei și Protecției Sociale. Calculele indicilor pentru cei doi indicatori au fost calculați de A. Mihăilescu.

Figura 3: Salariu mediu și minim ca % din nivelurile din 1989

Salariul minim a cunoscut o prăbușire în prima fază a tranziției, ajungând în 2000 la 24,1% din valoarea sa din 1989. De abia în 2016 a depășit valoarea sa din urmă cu 18 ani. Salariul mediu a cunoscut o scădere mai moderată: în 1993 a atins nivelul cel mai

scăzut de 59,9% din valoarea sa din 1989 și a depășit acest nivel în 2007.

Salariile din România se plasează la niveluri externe de scăzute față de valoarea salariilor din țările europene dezvoltate, UE 15, în jur de 17%. Dar și față de țările în tranziție, UE 8, puțin peste 50%.

Tabel 26: Salariul minim și mediu, în EURO, România și UE

	Salariul minim brut (2015)	Salariul mediu brut (2014)
UE 15⁹	1.276	3.994
Luxemburg (maxim)	1.993	6.188
Portugalia (minim)	589	1.692
UE 8	411	1.270¹⁰
Slovenia (maxim)	790	2.266
Lituania (minim)	300	837
România	217 17% din UE 15 52,7% din UE 8	661 16,5% din UE 15 52,0% din UE 8

Sursa: Eurostat [tps00155]UNECE Gross Average Monthly Wages by Country and Year. Salariul mediu a fost convertit din dolari în Euro¹¹.

Salariul minim este pârghia cea mai importantă a politicii salariale, el fiind stabilit prin hotărâre guvernamentală. Valoarea mediană a salariului minim din 22 de țări UE (conform tabelului 4.25) este de 636,46 euro, cele mai apropiate valori înregistrându-se în Grecia și Portugalia.

România se plasează cu mult sub mediană, la 34,17% din aceasta. Dacă aplicăm același prag de sărăcie relativă, 60% din mediană (având valoarea de 381,88), România se plasează, cu un salariu minim de 217,50 euro, la o distanță substanțială: 56,95% din pragul de sărăcie relativă.

Tabel 27: Salariul minim (spe) 2013 în Uniunea Europeană

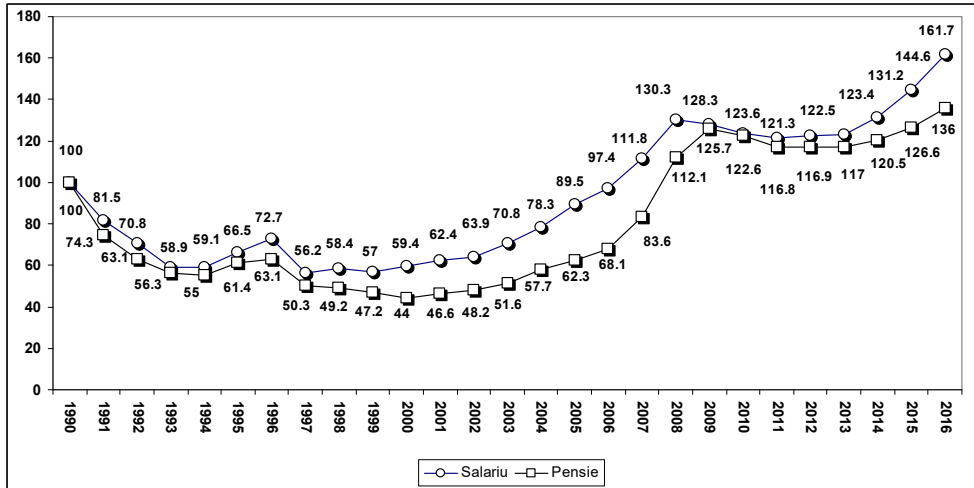
Luxemburg	1.922,96	Portugalia	589,17
Belgia	1.501,82	Polonia	409,53
Olanda	1.501,80	Croația	395,61
Irlanda	1.461,85	Estonia	390,00
Franța	1.457,52	Slovacia	380,00
Germania	1.440,00	Letonia	360,00
Marea Britanie	1.378,87	Ungaria	332,76
Slovenia	790,73	Cehia	331,71
Spania	756,70	Lituania	300,00
Malta	720,46	Bulgaria	184,07
Grecia	683,76	România	217,50

În 2013, salariul minim în România (spe) reprezenta 36,4% din media salariilor minime din celelalte țări în tranziție, cu excepția Bulgariei (386,5 EURO). Opțiunea guvernării PSD de creștere rapidă și progresivă a salariului minim, inclusiv a salariilor diferitelor categorii bugetare, este o componentă importantă a unei posibile noi strategii social-economice de relansare a veniturilor românilor, o recunoaștere a valorii muncii lor.

Politica salarială în România nu a avut, în perioada tranziției, ca obiectiv creșterea salariilor. Creșterile salariale care s-au produs

au fost considerate ori cedări politice, mai ales în perioade electorale, ori mici ajustări, rezultat al dinamicii economiei. Dacă ar urma politica salarială de până acum, România se va depărta substanțial, în orizontul 2038, de standardele europene.

Creșterea, în 27 de ani de tranziție, a veniturilor salariale cu 61,7% și doar pentru jumătate dintre salariații inițiali, oricum am privi-o, pare îngrijorătoare. Politica salariului mic a fost susținută de argumentul atragerea investitorilor străini, dar în subtext și a ușura procesul de privatizare.

Surse: INS, Anuarul Statistic al României 2002–2016; INS, 2017, Buletin statistic lunar 9/2017.

Figura 4: Dinamica câștigului salarial real mediu (S) și a pensiei medii reale (P) (1990=100)

Cea de a doua categorie foarte importantă de venituri, complementară cu salariul, pensia, a suportat și mai dur costul tranziției: pensiile s-au prăbușit până la 45% în 2000 din valoarea inițială din 1990, depășind cu puțin nivelul inițial abia în 2008.

Obiectivul cheie, o **Românie prosperă și echilibrată**, poate fi realizat doar printr-o schimbare radicală a politicii salariale: o **politică pro-muncă**, o politică salarială **pro-prosperitate**; de la **politica salariului mic**, la **politica creșterii progresive a salariilor** pentru a se atinge standardele europene.

Politica salariului mic nu este o condiție a creșterii economiei, ci o ideologie a **economiei leneșe**, a **economiei pro-profit**, lipsită de motivare a inovației ca sursă primară a creșterii economice, a exploatării ușoare a forței de muncă, susținută cu mijloace politice. Creșterea salariilor trebuie considerată nu un factor care ar descuraja investițiile și scăderea eficienței economice, ci un factor de motivare a inovației și a parteneriatului pentru eficiență.

Politica salarială în următorii 20 de ani va avea ca unul dintre principalele mecanisme refacerea capacității de **negociere colectivă** a salariilor și a îmbunătățirii condițiilor de muncă, complementar cu creșterea ocupării.

Este urgentă adoptarea legii sistemului unic al salariilor publice, cu mărirea proiectată a salariilor de importanță națională: sănătate, educație, asistență socială, cercetare, administrație.

Nivelul scăzut al salariilor din economia privată va crea în viitor o problemă dificilă. Ea nu poate fi soluționată decât prin intervenția activă a statului în susținerea creșterii economice sănătoase, dar și prin promovarea parteneriatului muncă/capital.

De ce nivelul salariilor este atât de scăzut în România? Explicația standard în discursul public actual este centrată pe formularea confuză a *nivelului scăzut al productivității muncii*. Formularea trimite emoțional la responsabilitatea salariatului. Trebuie limpezite cauzele așa-zisei productivități scăzute. Desigur, și salariatul poate avea o vină. Dar cauzele stau în altă parte: prăbușirea sferelor cu munci de valoare (dezindustrializarea a produs un dezastru al ocupării de calitate), tehnologia depășită în multe domenii și, mai ales, deficitul de management. Se ignoră însă o altă cauză care explică probabil în cea mai mare parte salariile mici: **raportul dintre muncă și profit**. Politică **pro-profit** susținută de toate guvernările, complementar cu prăbușirea

capacității de negociere a angajaților este cauza principală a standardului de viață scăzut al populației României.

Tabel 28: Ponderea profitului în totalul valorii nou create: semestrul 4, 2014

	Ponderea profitului
UE 18 ¹²	40,9%
UE 8	39%
România	62,2%

Sursa: F. Georgescu, 2016, prezentarea Creșterea economică, dezvoltarea României și reducerea sărăciei, p. 13. Disponibilă la http://www.bnr.ro/Prezentari-și-interviuri-1332.aspx?fld_issue_year=2016.

Un obiectiv important al reechilibrării standardului de viață este, deci, modificarea drastică a raportului muncă/profit: de la **62,2%** în favoarea profitului în 2014, la circa **40%** în perspectiva anului 2038.

Datele duc la o concluzie importantă. Celelalte țări în tranziție, deși și ele cu dificultăți de relansare a economiei, de atragere a investițiilor externe, au reușit să o

facă realizând un echilibru între salarii și profit.

Experiența ultimilor 27 de ani nu susține speranța că veniturile salariale cresc automat ca rezultat al creșterii PIB-ului. Datele arată că o creștere a PIB-ului de aproape 3 ori este însoțită de o creștere mult mai modestă a veniturilor salariale, de 34%.

Tabel 29: Dinamica PIB-ului și a salariului mediu: 2015 față de 1990

PIB în PPS	279,1%
Salariul mediu real	134,1%

Sursa: INS, Baza Tempo.

O reechilibrare a veniturilor populației nu poate fi realizată fără intervenția activă a factorului politic. În concluzie, creșterea veniturilor, variabila cheie a creșterii calității vieții în contextul actual al României, poate fi realizată acționând în următoarele direcții:

- O politică mult mai activă de creștere a ocupării (creșterea locurilor de muncă, mai ales a ocupării salariale), creșterea valorii muncii: o politică de industrializare și a valorii muncii agricole.
- Înlocuirea **politicii salariului mic cu politica creșterii proiectate a salariilor spre nivelurile UE:** creșterea, proiectată pe etape, a salariului minim, creșterea capacității de negociere a angajaților, un program politic de schimbare a raportului dintre salarii/profit în distribuția valorii nou create.

- Revederea politicii de protecție și suport social, accentuând orientarea ei activă: creșterea valorii serviciilor sociale publice și a beneficiilor sociale.
- Asigurarea unui nivel de salarizare decent și stimulent pentru personalul public cu înaltă calificare și responsabilitate: sistemul sanitar, corpul profesoral, personalul din cercetare.

Aceste date ne duc la o concluzie: în România tranziția a fost plătită cu cel mai ridicat cost social.

Inegalitate/egalitate, polarizare socială

Vor românii o societate mai inegală sau mai egală decât ea este?

Un alt cost social al tranziției este creșterea inegalității sociale¹³ (Zamfir, 2011, 49–68).

Tabel 30: Credeți că în România diferențele dintre venituri sunt (2010)

Mari sau mult prea mari	81%
Normale	5%
Mici sau prea mici	3%

Sursa: I. Mărginean și I. Precupețu (coord.), 2011, p. 249.

În perioada tranziției, în România, indicele inegalității, de la un nivel scăzut al indicelui Gini de **24** în 1989, a făcut un salt

la **34,7** în 2016, față de **30,8** media UE. Nivelul inegalității din România este caracteristic țărilor subdezvoltate.

Tabel 31: Indicele Gini

24	30,8	34,7
RO 1989	UE 28 2016	RO 2016

Sursa: Eurostat, [ilc_di12].

Un alt indicator standard al inegalității: raportul dintre veniturile celor mai bogați 20% față de cei mai săraci 20%. Raportul era în 2000 de **4,5** și a crescut în 2016 la **7,2**. La toți indicatorii de inegalitate socială, România se plasează pe primul sau al doilea loc din Europa, după Lituania.

Politica salarială a devenit și ea un mecanism al polarizării sociale. Dacă în România salariul mediu cunoaște o creștere în 2017 față de 1989, **182,6%**, salariul minim se depărtează de salariul mediu, depreciindu-se față de 1989: o creștere de doar de **119,3%** față de nivelul inițial.

Politic, România se depărtează de Europa: un obiectiv important al construirii Uniunii Europene este limitarea progresivă a inegalității sociale. În România, mulți lideri politici consideră inegalitatea ridicată ca un cost inevitabil, chiar ca un indicator al succesului tranziției, de sănătate motivantă. Politica fiscală din ultimii 10 ani este generatoare de creștere a inegalității: o fiscalitate regresivă, și cei săraci și cei bogați plătesc un impozit egal, 16%. Toate țările

dezvoltate au o fiscalitate progresivă: cei săraci plătesc impozite scăzute sau deloc, în timp ce proporția impozitării crește odată cu creșterea veniturilor.

Sărăcia: o problemă care a explodat în perioada tranziției

Tranziția s-a caracterizat printr-o explozie a amplitudinii și gravității sărăciei în România¹⁴ (Stanciu și Mihăilescu, 2011). Trei cauze distincte au contribuit la extinderea rapidă a sărăciei: **căderea economiei, accentuarea inegalității social-economice**, un segment mic al populației a devenit foarte bogat, marea masă a populației a sărăcit, și **deficitul de protecție socială**.

Metodologiile de estimare a sărăciei sunt diferite, dar datele sunt în general convergente.

Prima estimare a sărăciei a realizat-o ICCV în 1994 în mediul urban, completată cu¹⁵ (Zamfir, 1994):

- Sărăcie extremă: 11,8%
- Sărăcia: 39,3%
- Sărăcia relativă (sub 60% din venitul mediu¹⁶ pe persoană): 41,2%
- Nemulțumiți cu veniturile: 68,1%
- Nemulțumiți cu viața: 50,2%
- Sărăcia autoestimată: 45,9% dintre persoane se considerau săraci
- În jurul nivelului decent de viață: alte 38,9% persoane
- Standardul subiectiv de viață. Populația face estimări convergente cu estimările noastre:

- Nu ne ajung nici pentru strictul necesar: 32,2%
- Ne ajung numai pentru strictul necesar: 38,7%
- Ne ajung pentru un trai decent, dar fără alte cheltuieli: 20,3%

ICCV estima că explozia sărăciei în perioada tranziției a avut loc în perioada 1991–94. Datele aceleiași cercetări oferă o imagine clară a sărăcirii în această perioadă, pe un tip de familie: o familie de 4 persoane, cu două salarii, unul mediu și unul minim, și 2 copii cu două alocații (Zamfir, coord., 1994, 80).

Tabel 32: O familie de 4 persoane, un salariu mediu, un salariu minim și doi copii cu alocații pentru copii, ca % din standardul decent de viață

1989	1990	1991	1992	1993	1994
75,7%	77,0%	64,7%	58,3%	60,7%	47,7%

Sursa: C. Zamfir (coord.), 1994.

Unii lideri politici s-au scandalizat: nu este posibil, ICCV exagerează. S-au finanțat alte analize făcute de diferite ONG-uri și instituții internaționale care au coborât estimarea sărăciei la mai mult de jumătate.

Din 1993, starea socială a României a cunoscut o îmbunătățire. În ultimii ani, instituțiile europene au început să facă estimări ale sărăciei în toate țările UE. Surprinzător, datele actuale, 2015, cu metodologii diferite, sunt convergente cu estimările din 1993.

O a doua explozie a sărăcirii se înregistrează între 1997 și 2000. Explozia sărăciei în perioada tranziției s-a datorat următorilor patru factori: **scăderea economiei, pierderea locurilor de muncă, deteriorarea veniturilor principale, salariile și pensiile, o politică socială de protecție plasată la un nivel scăzut.**

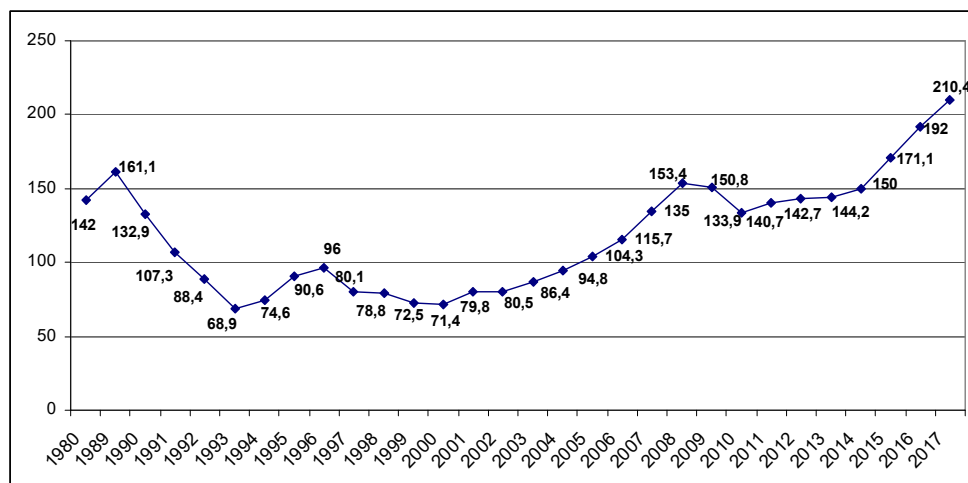
Nici după alți 15 ani situația sărăciei nu s-a îmbunătățit spectaculos.

EUROSTAT, starea socială din 2015:

Riscul de sărăcie și excluziune socială (RSES):	
UE 15	23,0%
UE 8	23,5%
România	37,3%
Rata sărăciei relative (sub 60% din venitul median):	
UE 15	17,0%
UE 8	16,9%
România	25,3%

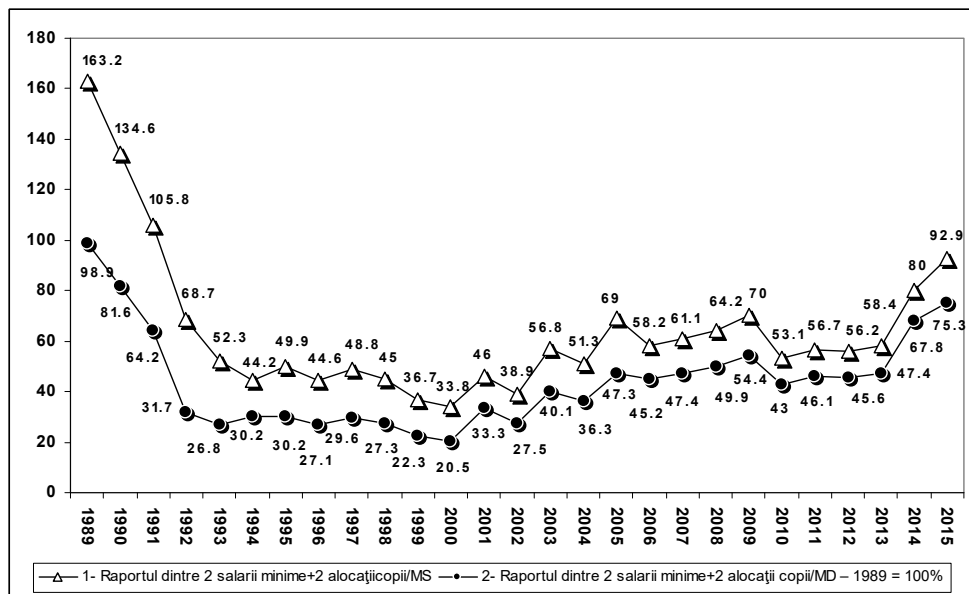
Depresiune materială severă (DMS) ¹⁷ :	
UE 15	7,2%
UE 8	10,3%
România	23,8%
Riscul de sărăcie familii cu copii sub 18 ani:	
UE 15	20,4%
UE 8	20,8%
România	38,1%
Riscul de sărăcie familii cu 3 copii și peste:	
UE 15	24,5%
UE 8	30,2%
România	69,5%
Risc de sărăcie familie cu 2 adulți și 2 copii:	
UE 15	13,5%
UE 8	15,0%
România	31,1%
Gospodării fără facilități sanitare de bază:	
UE 28	1,9%
România	23,8%

Sursa: EUROSTAT, Income and Living Conditions.

Sursa: Valorile salariilor medii nete din economie au fost preluate din Anuarele Statistice ale INS, 1990–2017, INS, București. Valorile alocațiilor celor doi copii au fost obținute de pe site-ul Ministerului Muncii și Familiei. Valorile coșurilor minime decente pentru familia de doi salariați cu doi copii în întreținere au fost preluate din baza de date a ICCV, calcul Gheorghe Barbu din 1990 până în 2000 și A. Mihăilescu din anul 2000 până în 2017. Valoarea raportului pentru anul 1980 a fost calculat de A. Mihăilescu din datele Anuarului Statistic al României din anul 1981.

Figura 5: Starea familiilor cu 4 persoane, două salarii medii nete și alocațiile a doi copii raportat la standardul minim decent de viață, anii 1980–2017

Sursa: Calcule efectuate de A. Mihăilescu, pe baza seriilor de date INS și a celor oferite pe site-ul Ministerul Muncii, Familiei, Protecției Sociale și Persoanelor Vârștnice privind alocațiile pentru copii.

Figura 6: Standardul de viață al unei familii din 4 persoane, cu două salarii minime și două alocații pentru copii, raportate la Nivelul minim de sărăcie (MS) și la Nivelul minim decent (MD). 1989=100

Datorită politicii salariului minim, dacă în 1989 acest tip de familie se plasa la nivelul minimului decent de viață, după 1991, pe întreaga perioadă până în 2015 se plasa la niveluri severe de sărăcie (Figura 6).

Deși nivelul sărăciei a scăzut în această a doua fază a tranziției, nivelul ei s-a menținut la mari diferențe de nivelurile europene. Toate metodele de estimare a sărăciei utilizate în statistica europeană indică niveluri extrem de ridicate ale sărăciei în România și în prezent.

În întreaga perioadă, salariul minim nu a fost un factor de scoatere din sărăcie. El nu asigură un nivel decent de viață, decât în 1989 și 2016.

Costul social cel mai important al tranziției a fost o sărăcire care a cuprins o mare parte

a comunității. Anii 1990 au cunoscut o explozie a sărăciei. După 2000 comunitatea a beneficiat relativ puțin și inegal de începutul creșterii economice. Absorbția sărăciei a fost modestă.

Ceea ce diferențiază dramatic România de toate celelalte țări este riscul de sărăcie a persoanelor care muncesc, drept rezultat al politicii salariale. Salariile, chiar mici, ar trebui să asigure un minim decent de viață, dar nu o fac. Mai gravă este munca ocazională și mai ales munca informală.

Ca efect cumulat al tuturor politicilor social-economice, munca nu garantează un standard decent de viață, extinzându-se riscul sărăcirii și în zona segmentului activ al populației.

Table 33: Sărăcia în muncă în UE și în România¹⁸ 2015

EU 28	9,5%
EU 15	9,3% ¹⁹
EU 8	8,4%
România	18,6%

Sursa: Eurostat, EU-SILC, cod de date online [ilc_iw01].

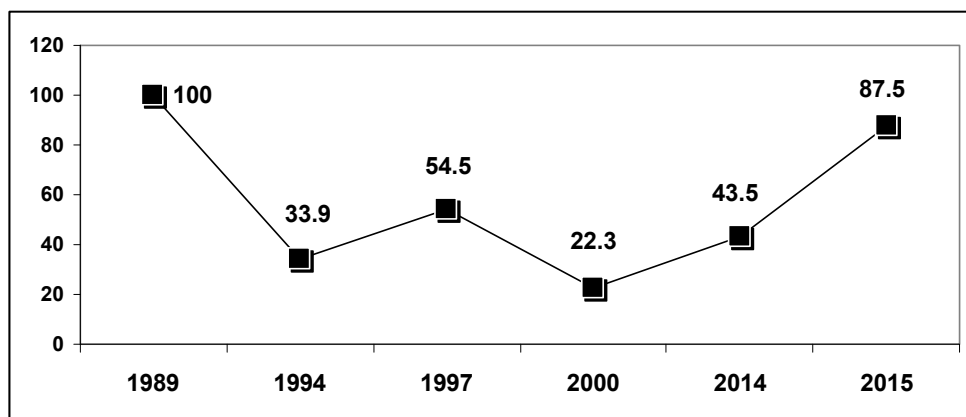
În România, rata sărăciei persoanelor ocupate este în prezent cea mai mare din UE, înregistrând o valoare dublă față de media UE 8.

UE își propunea o reducere până în 2020 a săracilor cu 20 de milioane. La rândul său, România a formulat un obiectiv similar. Creșterea actuală a salariilor ar putea să atingă acest obiectiv. După luarea acestui angajament, preocuparea politică de a reduce sărăcia și excluziunea socială a trecut pe un plan secund, până la a dispărea complet în anii 2008–2011. În repetate rânduri, discursul politic al guvernării din acei ani lansa ca explicare a sărăciei „lenea” populației și ca singură soluție la nemulțumirile în creștere – migrația.

În condiții de criză economică severă, asistența socială, instrumentul public de limitare a efectelor de sărăcire severă, este supusă unei politici de decredibilizare și compresie. Bugetul pentru 2012 prevedea o reducere și mai importantă a finanțării asistenței sociale de la 2,8% din PIB la 2%. În fapt, asistența socială propriu-zisă este de sub 1%, restul fiind dedicat alocației de stat pentru copii.

În 2013, țărani proprietari de pământ sub 5 ha, 87,8% dintre gospodăriile, ceea ce înseamnă peste 3 milioane de familii, prezentau un risc ridicat de sărăcie.

Deși datele arată că riscul cel mai ridicat de sărăcie îl au copiii, sprijinul social pentru aceștia nu a fost o temă politică de interes (Figura 7).

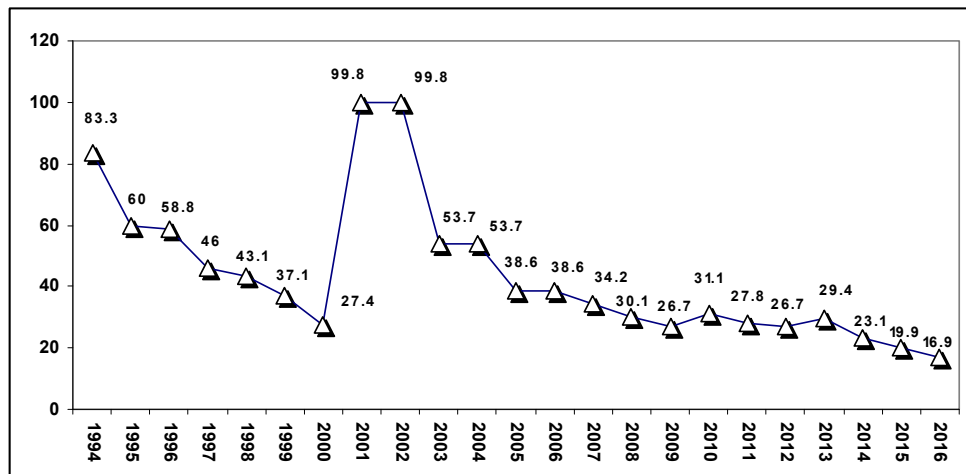

Sursa: Valorile absolute în lei ale alocației pentru primul copil sunt preluate de pe site-ul Ministerului Muncii, Familiei, Protecției Sociale și Persoanelor Vârstnice. Indicii alocației primului copil față de 1989 au fost calculați de autori.

Figura 7: Deprecierea alocației pentru copii (cazul alocației pentru primul copil) 1989 = 100²⁰

Este în special îngrijorătoare apariția cu ceva ani mai târziu și creșterea unor comunități confruntate cu o sărăcie extremă, de tipul celor din jurul gropilor de gunoi.

Venitul minim garantat, introdus după multe dispute politice din anul 1994, la un nivel destul de ridicat inițial, și-a depreciat de asemenea valoarea, ajungând în anul 2016 la 16,9% din salariul minim net.

Sursa: calculele autorilor pe baza valorilor venitului minim garantat și a salariului minim; Accesibil la: http://www.dreptonline.ro/legislatie/legea_venitului_minim_garantat.php, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Minimum_wage_statistics/ro, <http://www.mmuncii.ro/j33/index.php/ro/legislatie/venituri-salariale>.

Figura 8: Valoarea VMG pentru o persoană ca % din salariul minim net național

Sprejiniul social acordat celor mai săraci (venitul minim garantat acordat pentru o persoană) față de salariul minim a variat surprinzător. El a scăzut în **două etape**: din **1994 până în 2000**, de la **83%** la **27%**, iar în a doua etapă din **2002 până în 2015**, de la **99,8% la 17%** din această valoare (Figura 8).

Eficiența scăzută a politicilor sociale românești în comparație cu celelalte țări europene este probată de impactul lor asupra nivelului sărăciei. În timp ce țări foste socialiste precum Ungaria și Slovenia reușesc să reducă cu peste 11% sărăcia prin transferuri sociale, în România acest procent nu depășește 4%.

Tabel 34: Eficiența transferurilor sociale altele decât pensiile în reducerea sărăciei

Țara/grupul de țări	Rata sărăciei pretransfer	Rata sărăciei post transfer
UE 15	26,5	17,1
UE 8	24,1	16,9
România	29,3	25,3

Sursa: EUROSTAT, 2015.

În ultimul timp sunt promovați mulți indicatori sintetici ai politicilor sociale ale țărilor UE. La toți acești indicatori, România se plasează pe ultimele locuri. Este cazul indicatorului *justiției sociale*²¹, în care performanța României, cu un scor de 3,9, se situează pe poziția 27 în UE, urmată de Grecia cu un scor de 3,7 față de UE 15 – 6,0 sau de UE 8 – 5,8.

Situația socială a romilor ridică probleme speciale pentru problema sărăciei. Nivelul de sărăcie al romilor este extrem de ridicat. Orice program de suport pentru depășirea stării de sărăcie se confruntă în cazul romilor cu dificultăți complexe: nivel scăzut de școlaritate, calificare, dar și o strategie de supraviețuire la marginea săracă a societății.

Romii sunt o populație cu un profil cultural și social-economic diferit de restul populației. Tradițional, ei au fost ținuți la marginea societății, combinându-se cu auto-marginalizarea. Romii au dezvoltat un mod de viață care reprezintă o strategie de supraviețuire la marginea societății, conservând pattern-ul de viață tradițional. Poziția socială marginală nu este efectul doar al marginalizării de către majoritate, ci întărită de promovarea modului lor de viață tradițional în noul context de viață. Cultura specifică romilor a fost cultura unei vieți marginale: lipsă de educație școlară, lipsă de profesii moderne, la sate lipsa de proprietate a pământului, un sistem de supraviețuire prin exploatarea unor nișe marginale: mica producție de linguri și de tingiri, micul comerț, ocuparea locurilor de muncă necalificate cu imagine colectivă negativă, salubritate de exemplu, muncă necalificată în agricultură la boieri sau ulterior la marile gospodării de stat. Deși mulți trăiesc în sate, cei mai mulți nu au adoptat modul de viață tipic al țaranilor.

În sistemul comunist, romii nu au fost recunoscuți ca minoritate etnică distinctă. Dar a fost o politică activă de integrare a lor în sistemul vieții moderne: participare școlară, locuri de muncă în sistemul economiei socialiste, în administrarea publică; complementar cu o politică de eliminare a activităților economice marginale ocupate de regulă de romi.

În perioada de creștere economică în sistemul comunist, gradul de integrare modernă a romilor a crescut semnificativ: integrare școlară, locuri de muncă cu contract. În perioada de criză a sistemului comunist, mai ales în anii '80, țiganii au fost primele victime, procesul de remarginalizare s-a instalat rapid: lipsa documentelor de identitate, neînscrisere școlară sau abandonul școlar, dificultatea de a obține locuri de muncă. Este ceea ce se numește un proces de „rețiganizare”, adică de regres la cultura tradițională a marginalității (Zamfir și Zamfir, 1994).

Situația romilor s-a înrăutățit și datorită intervenției factorului demografic. Marea majoritate a populației s-a caracterizat printr-o natalitate scăzută: niciun copil, cele mai multe familii cu un singur copil sau cel mult doi; foarte rare familii cu mai mult de doi copii. Natalitatea scăzută este o strategie de a asigura familiei și copiilor un standard decent de viață și suport pentru copii. Părinții investesc mult în dezvoltarea copiilor, susținerea participării școlare, dobândirea unei profesii, inclusiv în obținerea locuinței. În populația de romi, standardul scăzut de viață este agravat de natalitatea ridicată. Șansa copiilor de a fi sprijiniți pentru o integrare socială rezonabilă este scăzută.

Starea de spirit a populației: cum estimează românii tranziția?

Am văzut până acum configurația procesului de tranziție și post-tranziție a României pe baza indicatorilor social-economici produși de instituțiile publice. Într-un sistem democratic este foarte important să luăm în considerare și cum estimează oamenii realitatea în care ei trăiesc. Cum procesul de schimbare socială consideră ei că nu este în direcția bună și cum le-a afectat viața.

A fost populația satisfăcută de strategia tranziției și de realitatea rezultată? Poate că populația ar fi îndurat din nou povara schimbărilor sociale dacă ar fi fost convinsă că această concepție/strategie care a stat la baza tranziției a fost corectă și că ea asigură un viitor mai bun.

Sociologii au imaginat un instrument alternativ al populației de a-și exprima opiniile despre problemele importante ale ei și ale țării: *sondajele de opinie*. Acestea oferă grile de exprimare a comunității mult mai largi și mai diverse decât votul electoral: exprimarea *stării sale de satisfacție/insatisfacție față de societatea în*

care trăiește, față de direcția în care țara este orientată, cum este condusă societatea etc.

Institutul de Cercetare a Calității Vieții a dezvoltat un asemenea instrument de evaluare a calității vieții și a dispus inițial de finanțarea necesară să realizeze asemenea estimări. În ultimii 10–15 ani guvernările nu au mai oferit finanțarea necesară, deși credibilitatea lui este net superioară variatelor ONG-uri finanțate substanțial din diferite surse, inclusiv de guvernul român.

ICCV oferă o bază excelentă de date despre cum evaluează populația tranziția în perioada critică a tranziției: 1990–2010.

Direcția tranziției. În întreaga perioadă a tranziției și post-tranziției, majoritatea populației estimează că direcția în care România a mers este greșită. Cel mult o treime din populație consideră că ea a fost bună.

Tabel 35: Direcția în care merge societatea

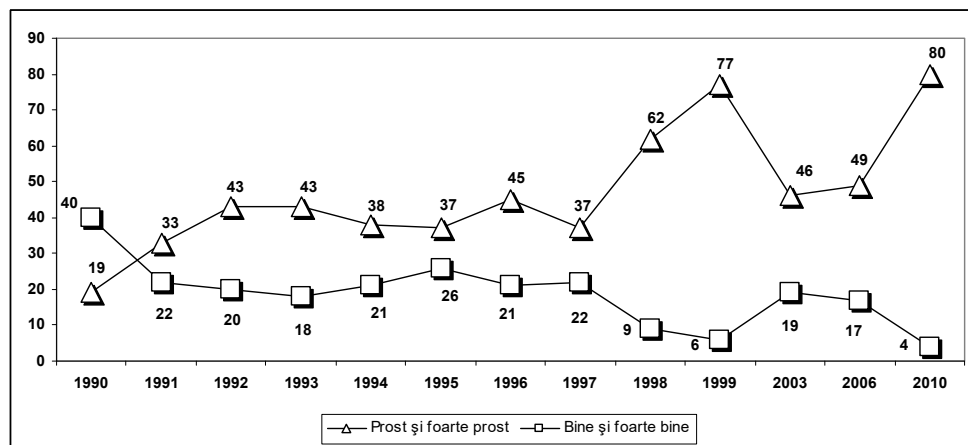
	2010 (ICCV)	Decembrie 2015 (INSCOP)	Decembrie 2016 (IRES)	Noiembrie 2017 (IMAS)	Decembrie 2017 (IRES)
În direcția greșită	80%	52%	61%	71%	75%
În direcția bună	10,5%	34%	34%	24%	17%

Sursa: Baza de date ICCV privind Calitatea vieții în România²² și cercetări INSCOP, IRES, IMAS.

Cum este condusă țara

În primul an al tranziției, 1990, conducerea țării a fost investită cu încrederea de a concepe strategia schimbărilor sociale, deși îndoielii și rezerve au existat de la

început. Cei mai mulți (40%, față de 19%) au considerat că țara a fost condusă bine. Din al doilea an al tranziției, 1991, populația își schimbă complet evaluarea: opțiunile politice sunt evaluate predominant negativ, ajungându-se în 2010 la un larg consens: 80% consideră conducerea a fi proastă sau foarte proastă și doar 4% consideră că țara este condusă bine sau foarte bine.

Sursa: I. Mărginean și I. Precupețu (coord.), 2011, p. 245.

Figura 9: Evaluări ale populației privind modul în care este condusă țara (%)

Rezultatele tranziției sunt apreciate de majoritatea populației a fi negative.

Tabel 36: Cum apreciază românii schimbările din societatea românească de după 1989

	1994	1999	2006	2010
Negativ	30%	54%	33%	54%
Pozitiv	24%	12%	24%	13%

Sursa: I. Mărginean și I. Precupețu (coord.), 2011, p. 260.

Calitatea vieții politice este estimată a fi foarte scăzută: **86%**; **2%** sunt mulțumiți și nimeni nu este foarte mulțumit (I. Mărginean și I. Precupețu, 2011, 253).

În 2017, oamenii întrebați ce îi îngrijorează cel mai mult (IRES) au indicat liber multe lucruri, dar cele mai frecvente au fost:

- Criza politică 27%;
- Creșterea prețurilor 24%.

Variabila critică a ieșirii României din situația în care se află este în primul rând nu starea economiei, ci blocajul politic.

Viitorul imediat, perspectivele țării, domină **pesimismul**.

Tabel 37: În raport cu prezentul, condițiile de viață peste 10 ani vor fi

	1994	1999	2006	2010
Mai proaste	23%	44%	30%	52%
Mai bune	66%	39	48%	20%

Sursa: I. Mărginean și I. Precupețu (coord.), 2010, p. 54.

Populația oferă deci o evaluare a întregului proces de tranziție accentuat negativă, atât în ceea ce privește concepția derulării sale, cât și a rezultatelor ei.

Starea de spirit proastă a populației nu pare a fi îngrijorat actorii politici. Ea pare a fi fost considerată un **cost social inevitabil**.

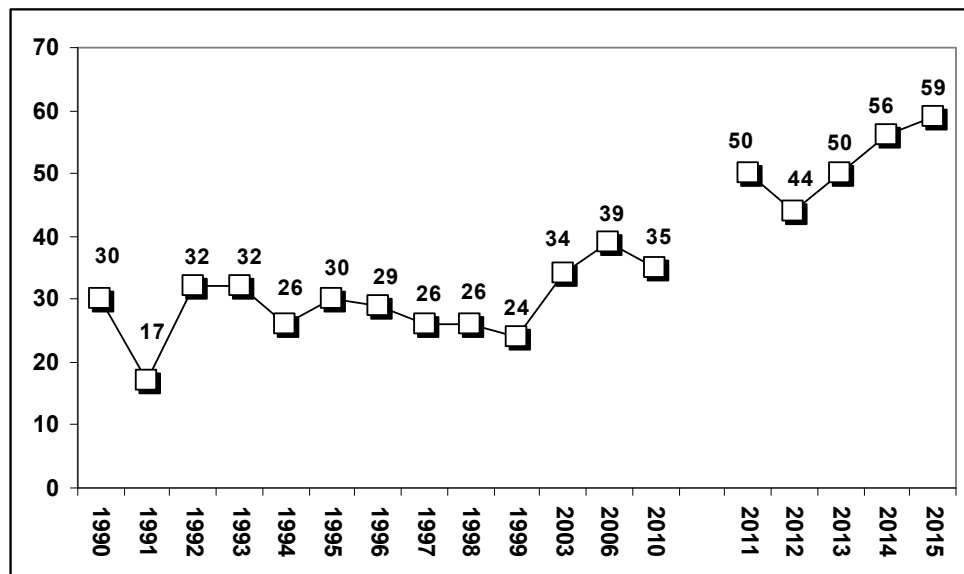
Cât sunt românii de satisfăcuți cu viața lor?

Nu există încă o procedură acceptată de asamblare a indicatorilor parțiali ai calității vieții într-un indicator global. S-a dezvoltat însă interesul pentru un indicator de *satisfacție cu viața*: fiecare persoană estimează, evaluând starea globală a vieții sale, dacă este sau nu satisfăcută cu viața sa și în ce grad. Satisfacția cu viața exprimă evaluarea subiectivă, realizată de membrii comunității, a întregului context al vieții lor. Ea depinde de resursele financiare

disponibile, dar și de condițiile structurale pe care societatea le oferă: un sistem politic rațional și orientat spre interesul național, o protecție socială adecvată și motivantă, servicii publice de educație și sănătate de calitate, oameni de încredere cu care trăiești bine.

Acest indicator a fost utilizat până nu demult doar în analizele academice, promovate de către sociologi. În prezent, indicatorii de satisfacție cu viața încep să fie incluși în seriile de indicatori oferiți de statisticile naționale și internaționale.

Seria de indicatori de satisfacție cu viața, realizată de *Institutul de Cercetare a Calității Vieții* între 1990 și 2010, înregistrează un nivel al satisfacției cu viața în România plasat constant pe panta negativă: cei foarte satisfăcuți/destul de satisfăcuți cu viața lor se plasează în toți acești ani scăzut, sub **40%**, similar cu cel din Bulgaria, Grecia și Portugalia, la mare distanță de celelalte țări europene²³.

Sursa: Diagnoza calității vieții, 1990–1999, 2003, 2006, 2010, ICCV. Forma întrebării: „Luând în considerare întreaga situație, cât de satisfăcut sunteți cu viața dvs.? ICCV utilizează o scală cu 5 trepte: 1. Foarte satisfăcut, 2. Satisfăcut, 3. Nici satisfăcut, nici nesatisfăcut, 4. Nesatisfăcut, 5. Foarte nesatisfăcut”. Eurobarometru: 2011–2014 Scală cu 4 trepte. În cazul acestei scale, persoanele care ar fi optat pentru valoarea de mijloc, „nici satisfăcut, nici nesatisfăcut” se distribuie fie pe valorile negative, fie de cele pozitive.

Figura 10: Satisfacția cu viața: metodologia ICCV 1990–2010; metodologia UE 2011–2015 (Cifrele reprezintă expresie pozitivă de satisfacție cu viața)

Datele Eurobarometrului indică faptul că românii se declară în 2015 satisfăcuți sau foarte satisfăcuți cu viața puțin pe panta pozitivă a scalei. Raportată la celelalte țări europene, starea de satisfacție cu viața a

românilor apare într-o lumină mai clară: în România gradul de satisfacție cu viața este la distanță mare față de celelalte țări europene, chiar față de celelalte țări în tranziție (UE 8), cu excepția Bulgariei.

Tabel 38: Satisfacția cu viața: procentul persoanelor foarte satisfăcute + satisfăcute (2015)

UE 15	83%
UE 8	76%
UE 28	80%
România	59%
Bulgaria	47%

Sursa: Eurobarometrul 83 (2015).

Indicatorul de satisfacție cu viața are o dinamică diferită de cea a indicatorilor deschiși la creșteri continue. Diferite analize conclud că o stare de satisfacție cu viața a unei colectivități care a atins o stare socială

de echilibru între nevoi și resurse este caracterizată printr-o distribuție de **83/17 (SEDA)**: circa **83%** dintre membrii colectivității exprimă stări variate de satisfacție și în jur de **17%** plasați pe panta

negativă a scalei, experimentând stări de insatisfacție (Zamfir, 2012).

Distribuția satisfacției cu viața înregistrată de Eurobarometrul în 2015 oferă o imagine apropiată de distribuția așteptată: țările europene consolidate (**UE 15**) oferă un grad de satisfacție cu viața caracteristic unei stări de echilibru subiectiv: **83%** satisfacție; țările foste comuniste care par a fi realizat o tranziției relativ bună (**UE 8**) prezintă o satisfacție cu viața apropiată de starea de echilibru: **76%**.

Faptul că doar **59%** dintre români se declară satisfăcuți cu viața reprezintă indicatorul unui dezechilibru al stării sociale a societății românești.

O concluzie. Putem caracteriza societatea românească drept rezultat al celor 27 de ani de tranziție astfel: *o societate sărăcită, dominată de grave inegalități, bazată pe o economie dezorganizată, dezindustrializare accentuată, agricultura polarizată cu o masă de mici proprietăți fără speranțe, mari companii agricole în curs de acaparare de capitalul extern, dar un deficit*

de gospodării medii; tendințe de manifestări autoritariste sub forma unei democrații slab operante; intervenții politice de tip vasal ale forțelor externe.

Populația a suferit costul tranziției, dar nu a fost un cost inevitabil pentru o tranziție de succes, ci un cost cauzat de o proastă concepție a strategiei și, de aici, de o administrare defectuoasă a întregului proces de schimbare.

Este România la o răscruce?

Performanțele României în ultimii 28 de ani nu sunt impresionante. Creștere modestă față de celelalte țări în situații similare. În plus sunt crize cronice nesoluționate: agricultura și nici industria. Și factorul politic, care ar trebui să fie motorul dezvoltării, pare a fi blocat în conflicte meschine pentru putere.

Nici cercetarea științifică în care la început s-au pus mari speranțe, politic este ignorată.

Tabel 39: Finanțarea cercetării și dezvoltării ca procent din PIB, 2015

UE 28	2,03
UE 15	2,12
UE 8	1,36
România	0,49

Sursa: Eurostat [tsc00001].

Este nevoie de schimbări ale abordării. Unele deschideri sunt deja în curs, dar e nevoie de o nouă viziune.

Mai mult ca oricând, România se află la o răscruce. Ea poate continua pe calea în care s-a angajat, viitorul însă nu pare nici pe departe ce am dori. Sau o rupere cu procesul care ne-a dus în fundătură, decizii profunde de schimbare, noi opțiuni, un nou program de dezvoltare socială și economică a țării.

Analiza noastră a ajuns la o concluzie. Obiectivele principale ale tranziției, la care se adaugă și integrarea în UE, au fost atinse. Intrăm inevitabil într-o nouă fază a istoriei României. Se prefigurează în situația actuală

două direcții majore de dezvoltare: *un rol mult mai activ al statului în proiectarea unui proces de dezvoltare social-economică a țării.* Se urmărește o politică economică activă, în care raportul dintre muncă și profit trebuie să se echilibreze în favoarea muncii. De asemenea, o politică socială care să asigure o societate mai echitabilă și orientată spre dezvoltarea umană. Depășirea scindării economie/societate, și structurarea economiei care să aibă o orientare spre asigurarea prosperității populației, și cu o vocație de a contribui la procesul de dezvoltare umană și socială reprezintă un obiectiv pe termen lung. Este vital ca starea

socială a țării și calitatea vieții să reprezinte obiective strategice prioritare și să se orienteze spre proiectarea viitorului.

Diagnoza stării sociale actuale a României relevă faptul că *societalul*, sever ignorat, trebuie să constituie o prioritate.

Integrarea în Uniunea Europeană nu a însemnat în mod automat soluționarea problemelor sociale și economice ale României. Mai mult, datele statistice disponibile indică faptul că România continuă să se plaseze la distanțe importante față de celelalte țări europene la majoritatea indicatorilor calității vieții, inclusiv prin comparație cu grupul celorlalte țări foste socialiste (UE 8). Este greu de crezut că această situație se va schimba în viitor, mai ales în contextul unei crize de viziune în construcția europeană. La 10 ani de la integrarea în UE, România concurează cu Bulgaria pentru ultimul loc la toți indicatorii care măsoară calitatea vieții.

Putem vorbi despre o stare de subdezvoltare manifestată printr-o stare accentuată de sărăcie, indiferent de tipul de indicator folosit (e.g. sărăcie relativă, risc de sărăcie și excluziune socială etc.). Această problemă trebuie înțeleasă și prin prisma unei polarizări sociale accentuate, diferită de standardele europene atât între persoane, grupuri sociale, dar și între medii de rezidență, regiuni de dezvoltare sau clase sociale. *Standardul de viață* este scăzut atât prin comparație cu țările dezvoltate, cât și cu fostele țări comuniste, România având cele mai mici venituri din Europa. Nivelul scăzut al veniturilor populației are efecte negative asupra calității vieții indivizilor. Spre exemplu, venitul disponibil per capita plasează România pe ultimul loc în Europa, la distanțe mari față de UE 15 și UE 8, iar salariul minim rămâne de cinci ori mai mic decât în țările europene avansate, dar și aproape la jumătate din nivelul celorlalte 8 țări postsocialiste.

Locurile de muncă salariale s-au redus aproape la jumătate față de 1990, numărul de lucrători nesalariați a crescut exponențial (cei mai mulți în agricultura de subsistență),

migrația pentru muncă în țările occidentale este foarte ridicată, iar calitatea locurilor de muncă este suboptimă comparativ cu celelalte țări din UE 28.

Încrederea în majoritatea instituțiilor publice (în special cele centrale) și mulțumirea față de calitatea guvernării sunt, de asemenea, foarte scăzute, iar ideile cu privire la direcția în care se îndreaptă societatea românească sunt pesimiste. Nu în ultimul rând, *satisfacția cu viața*, sau calitatea globală a vieții, este apreciată ca fiind scăzută, în comparație cu cele mai multe țări europene, de majoritatea populației în România. *Societatea românească este demoralizată și manifestă neîncredere și insecuritate cu privire la viitor.*

În aceste condiții, *calitatea vieții* ocupă o poziție centrală în *Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani* propusă de Academia Română. În actualul program de guvernare 2017–2020, creșterea bunăstării materiale și a calității vieții reprezintă un obiectiv prioritar.

Este important a se dezvolta un *plan național de acțiune pentru colectarea datelor necesare monitorizării și evaluării progresului României în domeniul calității vieții*. Dezvoltarea de mecanisme și instrumente de monitorizare este esențială pentru a evalua eficiența utilizării fondurilor publice.

Noua viziune politică pentru 2038 pleacă de la *regândirea rolului statului în producerea de bunăstare pentru România*. În primul rând, dimensiunile statului, ilustrate prin ponderea bugetului în PIB (cea mai mică din Europa), ar trebui să crească. În al doilea rând, funcțiile statului ar trebui extinse, fiind importantă organizarea unor servicii publice de calitate (educație, sănătate, asigurări sociale, asistență socială), precum și dezvoltarea de programe de investiții publice de interes național (social și economic). În același timp, ineficiența programelor sociale trebuie rezolvată prin trecerea de la evaluarea și monitorizarea administrativ-birocratică, la evaluarea rezultatelor pe care

le produc. Științele despre societate pot oferi instrumentele necesare pentru această schimbare.

Nu în ultimul rând, este important ca, pe lângă asumarea unei viziuni globale asupra dezvoltării României, deciziile politice să țină cont de interdependența dintre sferele sociale și economice ale vieții.

Ce este România? O țară capitalistă subdezvoltată, cu o slabă eficiență economică, cu mari dezechilibre sociale și economice, cu un sistem public subdezvoltat, incapabil să echilibreze și să susțină, cu un sistem politic dominat de lupta pentru putere, lipsit de viziune.

Dar socialul este o resursă a dezvoltării economice. Ori, criza socială a României face ca socialul să fie o prioritate în strategia viitorului. E nevoie de o recuperare a decalajelor mari, ca resursă a relansării. Deci e nevoie de spargerea structurii gândirii politice blocante pentru dezvoltare.

După cum se vede, gândirea politică a României în tranziție prezintă un sistem coerent, dar responsabil de criza actuală a

țării: acordă o importanță scăzută socialului (politică socială minimală), stat mic, gândirea economică este centrată pe economia mondială, economia românească ca parte a economiei mondiale, economia românească este determinată de logica mondială, funcțiile economice ale statului sunt ținute la minim.

Această structură a gândirii politice duce la comportamente predictibile: dacă se deschide nevoia de creștere a salariilor (pensiilor, bunăstarea colectivității) este aspru criticată sfera politică; dacă e vorba de ineficiența sistemului administrativ, corupție etc. acestea nu sunt importante, doar ca temă a criticii opoziției.

Altă prioritate: Centrarea pe economia națională și pe interesele naționale. Inclusiv politicul ca instrument. Și întâietatea cordată socialului.

România se confruntă cu o nouă criză, despre care sperăm să fie una de creștere. Orice ieșire dintr-o criză obligă luciditate, analiză critică și responsabilitate.

Note

¹ Aici este prezentată o formă care stă la baza Capitolului 4 din cartea *Istoria Socială a României*, care va apărea la finele anului 2018. Textul conține multe ipoteze noi, față de care așteptăm reacții ale colegilor.

² La prețuri curente în EURO, România atinge nivelul din 1989 în 2000. La prețuri constante 1989, de abia în 2004.

³ UE 8 – sunt țările foste comuniste, fără România și Bulgaria.

⁴ Strategia Academiei Române cuprinde mai multe volume, fiind disponibilă la <http://www.acad.ro/strategiaAR/strategiaAR.htm>.

⁵ Guvernul Petre Roman a avut o orientare „idealistică” a unei tranziții rapide. În mai 1990 guvernul a adoptat Strategia Postolache, o tranziție proiectată. După alegerile din 1990 s-a adoptat o politică de dreapta radicală. În mai 1991 a operat o remaniere, renunțând la miniștri tehnocrați (Stolojan și alții) aducând miniștri din partidele de dreapta. Politica radicală a generat

mișcări sociale (cele ale minerilor fiind doar vârful tensiunilor sociale). Petre Roman și-a dat demisia, fiind înlocuit de un guvern de criză condus de un tehnocrat: Stolojan. Guvernul Stolojan (1991–1992) a avut misiunea de a asigura o perioadă mai echilibrată economic și social până la alegerile din 1992.

⁶ Criza economică din 2009–2011 a creat discuții. Unii au considerat că a fost efectul integral al crizei mondiale. Alți specialiști au considerat că la impactul inevitabil al crizei mondiale s-a adăugat și contribuția negativă a guvernării Boc-Băsescu, accentuând substanțial amploarea crizei din România.

⁷ A se vedea tipuri de factori extrinseci în explicarea tranziției, în C. Zamfir, 2004, 146–150.

⁸ Încă de la începutul anilor '90, Institutul de Cercetare a Calității Vieții a avertizat asupra decalajului cronic dintre politicile sociale ale României și UE: C. Zamfir, coord., *Politici sociale în România: 1990–1998, 1999; Raportul*

social al ICCV: *După 20 de ani, Opțiuni pentru România, 2010.*

⁹ Avem date doar pentru 10 țări din această categorie.

¹⁰ Nu există date pentru Estonia și Letonia.

¹¹ Disponibil la http://w3.unece.org/PXWeb2015/pxweb/en/STAT/STAT__20-ME__3-MELF/60_en_MECCWagesY_r.px/?rxid=a9fa5e81-549d-4198-845f-02d7eee8a67b, accesat la data de 14.01.2017.

¹² Datele disponibile sunt parțiale: din UE 18 avem doar date din 14 țări și pentru UE 8, doar 4 țări.

¹³ Datele din această secțiune sunt preluate din C. Zamfir, 2011, 49–68.

¹⁴ De văzut și în M. Stanciu și A. Mihăilescu, 2011.

¹⁵ Sursa principală a datelor este Baza de date despre calitatea vieții a ICCV.

¹⁶ În metodologia de atunci pentru estimare s-a utilizat raportarea la media veniturilor, nu la mediană.

¹⁷ Deprivarea materială severă, situație definită prin existența a cel puțin 4 tipuri de deprivare dintr-o listă de 9 categorii de deprivări.

¹⁸ Rata sărăciei în muncă reprezintă ponderea persoanelor cu un venit sub pragul riscului de sărăcie, stabilit la 60% din venitul median.

¹⁹ Pentru anul 2014.

²⁰ Sursa de date: indicatori calculați de A. Mihăilescu, CSII, ICCV. Sunt prezentați numai anii cu valori critice: mai mici sau mai mari. Dinamica alocației pentru cel de-al doilea copil urmează același pattern.

²¹ Indicatorul este format pe baza a 6 indicatori: prevenție socială, educație echitabilă, acces pe piața muncii, coeziune socială și non-discriminare, sănătate și justiție intergenerațională.

²² Datele utilizate aici sunt extrase din Baza de date a ICCV despre Calitatea Vieții, prezentate în I. Mărginean, I. Precupețu, 2010 și I. Mărginean, I. Precupețu, 2011.

²³ Gradul de satisfacție cu viața ceva mai crescut înregistrat de Eurobarometru pentru anii 2011–2014 ar putea fi și efectul utilizării unei alte scale (de 4 trepte în loc de 5 trepte). Excluderea treptei intermediare, „nici satisfăcut, nici nesatisfăcut”, are ca efect distribuția opțiunilor atât pe panta pozitivă, cât și pe cea negativă.

Bibliografie

- Axenciuc, V. (2012) *Produsul intern brut al României: 1862–2000: serii statistice seculare și argumente metodologice. Volumul I: Produsul intern brut 1862–2000. Sinteza seriilor de timp a indicatorilor globali, pe secțiuni temporale.* București: Economică.
- Axenciuc, V. (2012) *Produsul intern brut al României: 1862–2000: serii statistice seculare și argumente metodologice. Volumul II: Produsul intern brut 1862–1947. Calcule detaliate și metode de constituire a seriilor de indicatori pe activități – resurse.* București: Economică.
- Belli, N. (2001) *Tranziția mai grea decât un război.* București: Expert.
- Berend, T. I. (2009) *From the Soviet Bloc to the European Union: The Economic and Social Transformation of Central and Eastern Europe since 1973.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Bucan, S. (1996) *Stâlpii noii puteri în România.* București: Nemira.
- Cesereanu, R. (2006) *Conserve de viață, în R. Cesereanu & CO (coord.), România înghesuită: cutii de chibrituri, borcane, conserve (ipostaze ale ghețozării în comunism și postcomunism),* București: Limes, 58–63
- Comisia Națională pentru Statistică (1990–1999) *Anuarul Statistic al României.* București: Combinatul Poligrafic București.
- Copilaș, E. (coord.) (2017) *Sfârșitul istoriei se amână: o radiografie a postcomunismului românesc.* Târgoviște: Cetatea de Scaun.
- Copilaș, E. (2012) *Geneza leninismului romantic: o perspectivă teoretică asupra orientării internaționale a comunismului românesc 1948–1989.* Iași: Institutul European.
- Copilaș, E. (2015) *Națiunea socialistă: politica identității în epoca de aur.* Iași: Polirom.

- Crampton, J. R. (1997) *Eastern Europe in the Twentieth Century-and After*. London: Routledge.
- Ekiert, G. și Hanson, S. E. (coord.) (2010) *Capitalism și democrație în Europa Centrală și de Est*. Iași: Polirom.
- Eurostat – raport anual 2010, 2011, 2013, 2017.
- Florian, A. (2004) *Modele politice ale tranziției*. București: GEEA.
- Georgescu, F. (2001) *Starea economico-socială a României în anul 2000*. București: Expert.
- Hann, M. C. (2002/2004) *Postsocialism. Ideals, ideologies and practices in Eurasia*. London and New York: Routledge.
- Institutul Național de Statistică (2000–2018) *Anuarul Statistic al României*. București: Institutul Național de Statistică.
- Maddison, A. (2006) *The World Economy. Volume 1: A Millennial Perspective. Volume 2: Historical Statistics*. OECD Publishing.
- Mărginean, I. și Precupețu I. (coord.) (2010) *Calitatea vieții în România 2010*. București: ICCV.
- Mărginean, I. și Precupețu, I. (coord.) (2011) *Paradigma calității vieții*. București: Academiei Române.
- Morar, F. (2001) *Reprezentarea politică: actori și autori*. București: Paideia.
- Morar, V. (2011) *Morala elementară: stări, praguri, virtuți*. București: Paideia.
- Murgescu, B. (2010) *România și Europa: acumularea decalajelor economice: (1500–2010)*. Iași: Polirom.
- Pasti, V., Miroiu, M. și Codiță, C. (1996) *România: starea de fapt. Vol.1*. București: Nemira.
- Pasti, V. (1995) *România în tranziție: căderea în viitor*. București: Nemira.
- Pasti, V. (2006) *Noul capitalism românesc*. Iași: Polirom.
- Poenaru, F. (2017) *Locuri comune: Clasă, anticomunism, stânga*. Cluj-Napoca: Tact.
- Postolache, T. (coord.) (1990) *Schiță privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România*. București: Academiei Române.
- Sandu, D. (2003) *Sociabilitatea în spațiul dezvoltării: încredere, toleranță și rețele sociale*. Iași: Polirom.
- Schifirneț, C. (2016) *Modernitatea tendințială. Reflecții despre evoluția modernă a societății*. București: Tritonic.
- Socol, G. (1999) *Evoluție, involuție și tranziție în agricultura României*. București: Institutul Român pentru Libera Întreprindere.
- Stanciu, G. (1938) *Structura economică a satului românesc: contribuțiuni la cunoașterea economiei țărănești din România*. București: Tip. Finanțe și Industrie.
- Stanciu, M. și Mihăilescu, A. (2011) *Raportul social al ICCV. Starea sărăciei în România în context European*. București: ICCV.
- Stănescu, I. (2014) *Puterea politică: de la comunism la noul capitalism: (1989–2014)*. București: Pro Universitaria.
- Todorova, M. și Gille, Z. (2010) *Post-Communist Nostalgia*. New York: Berghahn Books.
- Todorova, M. (2010) *Remembering Communism: genres of representation*. New York: Social Science Research Council.
- Turnock, D. (1997/2005) *The East European Economy in Context. Communism and Transition*. London, New York: Routledge.
- Văcărel, I. (coord.) (2016) *Cunoaște România: retrospectivă 2007–2013*. București: Academiei Române.
- Zamfir, C. (coord.) (2011) *România: răspunsuri la criză*. București: ICCV.
- Zamfir, C. (coord.) (2015) *Analiza situației existente a României în domeniul calității vieții, în I.-V. Vlad (coord.), Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani. Vol. I*, București: Academiei Române, 284–311.
- Zamfir, C. (coord.) (1994) *Dimensiuni ale sărăciei*. București: Expert.
- Zamfir, C. (coord.) (1999) *Politici sociale în România 1990–1998*. București: Expert.
- Zamfir, C. (coord.) (2016) *Calitatea vieții-România 2018–2038, în I.-V. Vlad (coord.), Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani. Vol. III, Partea a 2-a*, București: Academiei Române, 385–521.
- Zamfir, C. (coord.) (2017) *Calitatea vieții – România 2018–2038, în I.-V. Vlad (coord.), Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani. Sumar executiv*, București: Academiei Române, 57–61.
- Zamfir, C. și Cace, S. (coord.) (2016) *O strategie a relansării calității vieții în perspectiva 2037: Direcții. Priorități. Obiective. Ținte. Restricții. Oportunități, în I.-V. Vlad (coord.), Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani. Vol. III, Partea 1*, București: Academiei Române, 361–390.

- Zamfir, C., Căce, S., Precupețu, I., Preoteasa, A. M., Stănculescu, M. și Zamfir, E. (coord.) (2016) *Calitatea vieții: România 2035 – direcții și priorități*, în I.-V. Vlad (coord.), *Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani. Vol. II*, București: Academiei Române, 284–314.
- Zamfir, C. (2004) *O analiză critică a tranziției: ce va fi „după”*. Iași: Polirom.
- Zamfir, E. (coord.) (2000) *Strategii antisărăcie și dezvoltare comunitară*. București: Expert.
- Zamfir, E. și Maggino, F. (eds.) (2013) *The European Culture for Human Rights: The Right to Happiness*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Zamfir, E. și Zamfir, C. (coord.) (1995) *Politici sociale: România în context european*. București: Alternative.
- Zamfir, E. și Preda, M. (coord.) (2000) *Diagnoza problemelor sociale comunitare. Studii de caz*. București: Expert.
- Zamfir, E., Bădescu, I. și Zamfir, C. (coord.) (2000) *Starea societății românești după 10 ani de tranziție*. București: Expert.
- Zamfir, E., Pop, M. și Zamfir, C. (1994) *România '89 – '93. Dinamica bunăstării și a protecției sociale*. București: Expert.